

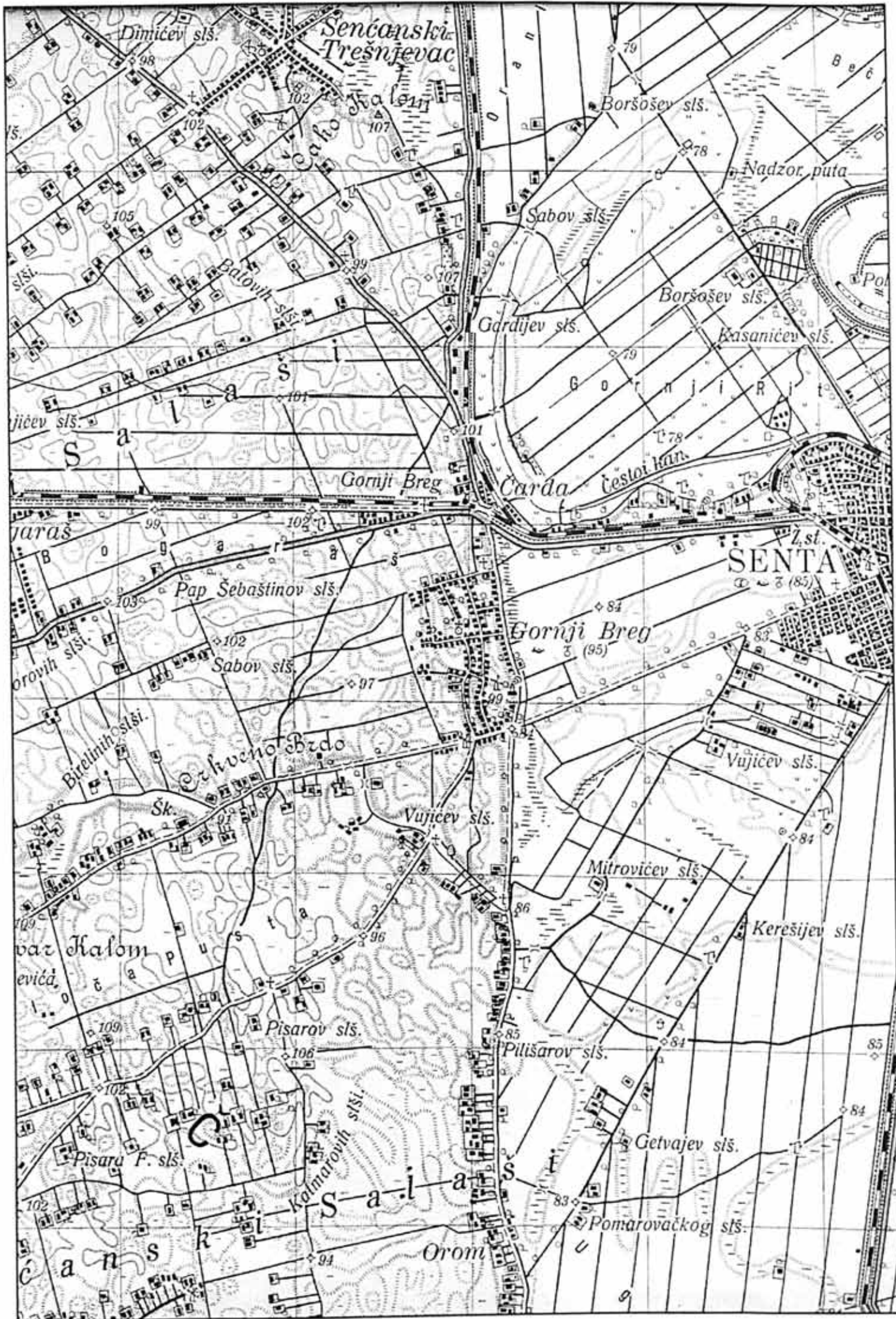
Szabadka, V. évfolyam, 1999 - NOVEMBER-DECEMBER * Ára 20 dinár

ISSN 1450-6831

DŌCSORSZÁG

Vajdasági honismereti szemle

Az olvasóhoz

Elérkeztünk a második évezred végéhez, vagy fogalmazzunk egyszerűbben, az EZREDFORDULÓHOZ. Ilyen esemény az emberiség történelmi és tudományos rendjében bizony kevés generációnak adatik meg. E „kegy” a maga nemében nem semmi. Érethető ha ezt az eseményt és a vele kapcsolatos történéseket világunk nagyobbik részében (bár ez lehet némi túlzás) úgy is kezelik. Erre mifelénk ez nem állja. Több szempontból sem. Ezek közül a döntő a pusztaság igazsága; nem a legjobb helyen születünk. Elcsépett, szinte már pejorativnak tűnő állítás egy délvidéki magyar szájából. Az elmúlt évtized (de még a közelmúlt is) hüen bizonyította a leplezetlen valóságot. Ha már így történt, vállalnunk kell a sorsunkat, mert másoktól aligha várhatjuk bajaink orvoslását.

Erről (értsd: a politikáról) ennyit. Tudom, egy ünnepélyes írás (hisz az évezred utolsó alkalmával történik) bevezetőjéhez nem illik a fenti hangnem. Beszéljünk hát a szebb múltunkról. Habár akkortájt sem mentek simán a dolgok, de inkább fátylat rá!

Vitathatatlannak, hogy az 1999-es év tele van (volt) évfordulókkal (erre már egy korábbi számunkban utaltunk). A sors szeszélye hozta így. Most egy olyan évfordulóra hívjuk fel a Nagyerdemű figyelmét, amely meghatározta a Délvidék, vagy ha úgy tetszik, a Vajdaság újkori történelmét. Háromszáz évvel ezelőtt 1699 telén kötötték meg az ún. karlócai békét, ami egyben biztosította a Duna-Tisza közének, valamint a Szerémségnek az oszmán-török fennhatóság alóli felszabadulását. A Karlócán (Sremski Karlovci) kötött béke egy másfél évtizedig tartó rendkívül brutális háborúnak a végét jelentette, amelyben a fordulóponthoz két évvel korábban, Zentánál történt. 1697 szeptemberében a Savoyai Jenő (Eugen de Savoie) herceg vezette kereszténység alig pár óra leforgása alatt lötkreverte II. Mustafa szultán hadseregét. Mellékletünkben a csatához fűződő néhány írással emlékezünk a fényes zentai győzelemre, annál is inkább, mert ez a vidék számára a MA.

Az elmenekült középkori lakosság leszármazottai előtt megnyílt az út visszatérni őseik földjére (birtokaira). Ám jöttek erre a termékeny tájra a Balkánról, sőt még a távoli Sváboországból is. Magyar, szerb, német, zsidó és még lucatnyi más nemzetiségű ember talált itt igazi otthonra és békességre, amit sajnos időnként véres egymás közötti leszámolások tettek keservessé. Ám a történelem végtelen időzónájában a dolgok előbb-utóbb helyükre kerülnek. Nagy általánosságban, valamilyen formában mindenki elnyeri méltó büntetését, avagy megszolgált jutalmát. Mi, délvidéki magyarok a következő évezredtől ez utóbbit várjuk.

Végezetül, de nem utolsósorban emlékeznünk kell azokra, akik az élet kéréseivel szemben nem érhették meg az ezredfordulót. Mindenekelőtt az ötödik évfolyamát záró honismereti szemlének első főszerkesztőjére, a most két esztendeje elhunyt, mindig optimista és a történelmi igazságszolgáltatásban töretlenül bizakodó Szekeres László régészre, valamint a Bácsország „kitalálójára”, a fáradságot nem ismerő Magyar László-kutató levéltárosra.

Minden Bácsország-párti sorstársunknak boldog harmadik évezredet kíván

a Szerkesztőség
és a főszerkesztő,
RICZ Péter

Tartalom

<i>Iványi István:</i> Szabadka régmúltjából	4.
<i>Kovács Endre:</i> Doroszló	
Település a történelem útvesztőjében	6.
<i>Weissenbeck József:</i> A század- és ezredelő vallatása	8.
<i>Pál Tibor:</i> A lakosság és a demográfiai körülmények Óbecsén 1849 és 1890 között	9.
<i>Hovány Lajos:</i> Vizek Adorján és Zenta között Müller 1706-os térképén	15.
<i>Kunkin Zsuzsanna:</i> Rabmunka a Bega-csatornán	18.
<i>Horváth József:</i> Iványi István: Az evangélikus és református hitközségek fejlődése Szabadkán	19.
<i>Mojzes Antal:</i> Bajmok település története a századfordulói	21.
<i>Kunkin Zsuzsanna:</i> Lénárd Máté szabadkai negyvennyolcas raboskodása	23.
<i>Köhegyi Mihály:</i> Magyar László szerk.: Szabadka igazgatástörténetéből 1428–1918	24.
<i>Szekeres László:</i> Rövid munkaterv a délmagyarországi középkori kereskedelem és kereskedőhelyek kutatásának megvalósítására	25.
<i>Kunkin Zsuzsanna:</i> Dátumok és események Zombor történetéből	26.
MELLÉKLET:	
<i>Hovány Lajos:</i> Útban a zentai csatát követően	I.
<i>Lovászi Józsefné:</i> Ugróczy Ferencz: Zentai útközet	IV.
<i>Ricz Péter:</i> A zentai csata előzményei és következményei	
Az utolsó „zent” háború	V.

Címdoldalunkhoz: I. Géza király – részlet a magyar Szent Koronáról

RICZ Péter

A művészettörténészek nagy része bizton állítja, hogy a magyar Szent Korona két részből áll és valamikor a XII. század végén (III. Béla király uralkodása alatt) nyerte el mai formáját. A szakértők másik tábora ezt az állítást tagadja. Mi természetesen nem lehetünk döntő bírók e kérdésben, nem is ez a célunk. Egy valami azonban TÉNY. A koronán mindössze egyetlen felszentelt magyar királynak, I. Gézának (egyres források szerint Koppány dédunokája?) portréja található a

következő felirattal: „Géza a türkök (Türkörszág) hű királya”. Ez az ábrázolás és felirat (a magyarokat a bizánciak következetesen türköknek nevezték) a korona alsó részén található, és ma már egyértelmű, hogy Géza herceg királlyá avatása alkalmából, úgymond hálából kapta VII. Dukász Mikáélosz (Mihály) bizánci császártól. Az előzménye pedig a következő: Géza, mint ifjú főherceg a nálánál is fiatalabb (még gyermek) nagybácsikája, Salamon király hadseregparancsnokaként (ekkor még élt

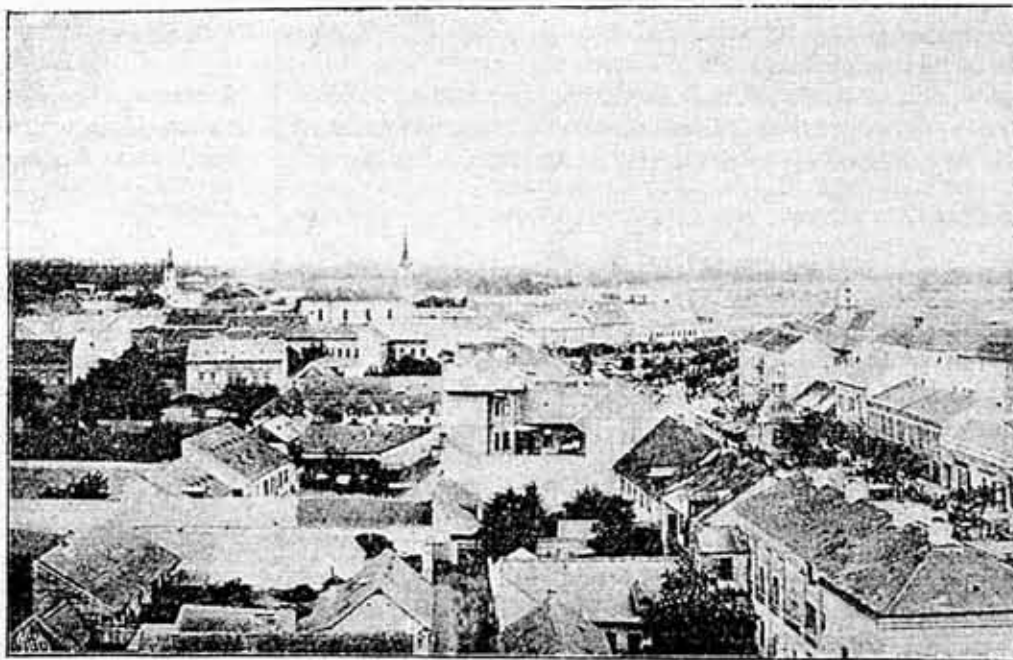
az ősmagyar kettősség hagyománya!) részt vett Nándorfehérvár (Bolgárfehérvár), vagyis Belgrád 1072-es (?) ostromában. Ekkor Salamon király akaratával szembe szegülve, mint katonai főparancsnok megkegyelmezett a Belgrádot védő bizánci katonáknak, akiket szabadon is bocsátott. A konstantinápolyi udvar (némi politikai tökéreményében) e nemes tett emlékére adományozta a koronát I. Gézának, aki sajnos mindössze négy évig uralkodott.

SZABADKA RÉGMULTJÁBÓL.

Irta: Iványi István.

Szabadka régmúltjáról igen kevés történeti adatunk van s ezekből sem nyerünk tiszta képet városunk régi állapotáról. Adatainkból csak annyi bizonyos, hogy Szabadka kir. birtok volt, míg nem Albert király 1439-ben Madaras, Tavankút, Halas és Csőszapával együtt

mert ez volt azon kornak s az egész környéknek rendes képe. Legalább a Zichy-család okmánytárának iratai azon időben csupa rablásokról, verekedésekről, erőszakoskodásokról és határsértésekről beszélnek, amelyeket egyik földesúr, illetve falu, egymás ellen

Szabadka város látképe.

Hunyadi Jánosnak zálogba adta, amelyet azonban soha vissza nem váltott. Továbbá, a város nevééről ítélve, igen valószínű, hogy itt szabad s nem szolga magyar nép lakott. Névszerint épen kunok is lehettek ezen helyen; ámbar Szabadka sohasem volt említve a kun városok között, de mindenestre számos kun lakott itt, akik ítélkezéshen külön kun-kerületi bíró alá tartoztak.

Halas, Madaras és — a Hunyadi Jánosról a régi szerb népdalokban Szibinyáni Jankónak nevezett zálogosáról Jankószállásnak (a mai Jankovác) nevezett — Csőszapa határozottan kun helységek voltak. Városunk legelső felemlítését a Zichy-család okmánytárának köszönhetjük, amely a régi Bodrog vármegyének, a mai Bács vármegye észak-nyugati részének, a Baja—Szabadka—Apatin—Zombor közötti területnek valóságos kincseshányója. Ezen oklevéltárban van fel-
említve, hogy egy 1391-ben Bács vármegyében tartott közgyűlésen mindennemű közveszélyes gonosztevőket összeírván, Szabadkán egy Ágost nevű tolvajt találtak. Ugyanezen okmánytár egy 1428. évi okmánya is említést tesz Szabadkáról, mint oly helyről, amely a környék fosztogatásában tevékeny részt vesz. — Ezen azonban nem szabad érzékenyen megbotránkoznunk,

elkövetett. Minthogy ez a szokás így napirenden volt, Szabadka is csak méltó akart lenni szomszédaihoz.

Az itt következő okmányt, mely csak «Szabadka története» megjelenése után látott napvilágot a Zichy-család oklevéltárában, (VIII. kötet 363. lap) s így abban még nem lehetett feldolgozva, egyéb vonatkozásai miatt is érdemes szözszerinti fordításban közölni.

1428. dec. 17. Kegyelmes Urunknak: Zsigmond királynak, Isten kegyelméből a rómaiak mindig fenséges királyának, Magyarország, Csehország, Dalmácia s Horvátország királyának, azok félve tisztelt urának, a kalocsai egyház káptalanjának alázatos jelentése. Tudja a te kegyelmességed, hogy megkapván kegyelmességed saját rendeletéből császári (imperialis) peccsét alatt kiadott parancsát, amely hozzánk intézve a jelenlétünkben végzendő ügyekről és amely Kathai Mihálynak, a te jászaid s kunjaid bírójának, testvérének: Kathai Fülöpnek és Zabathkán alkalmazott tisztjeinek, továbbá az előbb említett Zabathka városod (oppidum) bírójának, esküdtjeinek s lakosságának szól, szözszerint így hangzik: «Mi Zsigmond, Isten kegyelméből stb... híveinknek Kathai Mihálynak, a jászaink s kunjaink bírójának, testvérének: Kathai Fülöpnek és Zabathkán alkalmazott tisztjeinek, továbbá az előbb említett-

Zabathka városunk biráinak esküdtjeinek, népének üdvöt s kegyelmet!! Báthmonostori Töttös László fiának, László hívünknek siralmas jelentéséből nagyon kedvtelenül értesültünk arról, hogy ti Lászlónak Szent-György és Mátéháza birtokain tartózkodó jobbágyainak egész nyáját, összes marháit, a barmait, végre — az eddigiekkel nem elégedve meg, — Töttös László Katymár és Tathala birtokain lakó jobbágyaitól is elhajtottátok az összes nyájakat s barmokat, amelyek elhajtva még most is nálatok vannak. Emlékezünk, hogy már egy előbbi rendeletünkben megintettünk benneteket, hogy azon először elhajtotti nyájakat s s barmokat Töttös Lászlónak s jobbágyainak visszaadni tartoztok, amit épenséggel nem cselekedtetek meg, sőt nem riadva vissza a rosszat rosszra halmozni, amint előbb említettett, még súlyosabbat s még vétke-
sebbet követtetek el fenségünk teljes visszatetszésére. Mivel pedig ezen gazságokat, melyek egyenesen a mi parancsolataink semmibevételére s megszegésére lettek elkövetve, semmiképen sem akarjuk eltérni s elszenvadni továbbra is, azért legerélyesebb királyi parancsolatunkkal tudtára adjuk hűségteknek, hogy parancsunk átvételekor elkerülve minden halasztást s vonakodást, az összes nyájakat s minden egyéb barmot, amelyeket ti az előbb említett Töttös László már megnevezett birtokairól különféleképen s különféle módon, nyíltan vagy titokban elhajtottátok, ugyanazon Töttös Lászlónak s jobbágyainak a kalocsai kápt. bizonyosága mellett, amely káptalant jelen ügyekben kiküldeni elrendeltük, halasztás nélkül, azonnal, minden kár és hiány nélkül visszaadni tartoztok, nem várván be még egy újabb rendeletünket. Mert ha ti másként cselekednétek, amit mi nem akarunk elhinni, mi a ti részetekre s minden hozzátartozótok részére oly jogorvoslatról fogunk mindenesetre gondoskodni, titeket pedig s bárkit közületek a mi parancsaink semmibevétele miatt oly büntetéssel fogunk sújtani s illetni, amely másoknak is, akik hasonló tervetnek, visszariasztó például fog szolgálni — — — — —
— — — — — Kelt Miháldban (Mehádia) Demeter vértanú emlékűnnepén (okt. 26.), az Urnak 1428-ik esztendejében, magyar királyságunk 42-ik, római királyságunk 19-ik, cseh királyságunk 9-ik évében.» Mi pedig főnségednek óhajtásait mindenkor teljesíteni kívánván, amint az kötelességünk is, a mi emberünket az előbb említett egyházunk Valentinus nevű papját parancsodnak hű teljesítése végett a mi nevünkben kiküldeni határoztuk el, aki végre onnan megérkezve, nekünk akként tett jelentést, hogy ő a bold. Lúcia szűz és vértanú (dec. 13) legújabbban elmúlt ünnepén az

említett Zabathka nevű városba ment el, ahol a megnevezett Kathai Mihály és Fülöp, amint nekünk Töttös László embere által mondatott, bizonyos időben s helyen az előzményekért elégtételt ígértek adni. Itten az említett törvényszerűen várakozott Mihályra s Fülöpre, de Mihály s Fülöp sem nem jöttek el, sem nem küldtek megbizottat, sem az említett javakért s dolgokért elégtételadásról nem gondoskodtak, amint azt az előbb említett Zabathka város birái, esküdtjei s lakószai hasonlóan semmi elégtételadásról nem gondoskodtak, sőt azzal is fenyegetőztek, hogy a megnevezett Töttös László birtokairól még több barmot is fognak elhajtani. Kelt az előbb említett határidőtől számított 5-ik napon, az Úrnak u. a. esztendejében.»

Az ügy további fejleményéről és arról, hogy Zsigmond király képes volt-e megsértett tekintélyeért elégtételt venni, nincsen tudomásunk. A következő 1429. évben Szabadka ismét pörben állott hasonló erőszakoskodások s rablások miatt egy keleti szomszédjával, Vastorok faluval, (később Ostorak pusztája a martonosi határban), melyet Madarason kötött egyezség által egyenlítették ki. (Lásd: Szabadka története. I. köt. 37. lap.)

Hasonlóan Madarason intézték el 1435-ben az akkor önálló helységet képező Tavankút (most szabadkai pusztája) pörös ügyét Szent-György faluval (a mai Györgyén pusztája?). Az erre vonatkozó okmányt, mivelhogy szintén szabadkai határrészre vonatkozik, a Zichy család okmánytárának VIII. kötetéből (561. lap) szószerinti fordításban itt közlöm:

«Mi Thallóci Frank Kevei főispán és nándorfehérvári kapitány tudtul adjuk, hogy egyrészt a mi Tavankút nevű birtokunkon (poss.), másrészt pedig Töttös László Zentgyurg (ma Györgyén pusztája?) nevű birtokán lakó népek s jobbágyok között némely civódások, károsítások és fosztogatások keletkeztek s történtek. Mi azonban azt akarván, hogy a felek között a béke fenntartassék törvényes uton, ezért mi Töttös Lászlónak Thymaki Sebastianus nevű jobbágyával akként határoztunk, hogy a bekövetkezendő hold. szűz Mária születésének ünnepén (szept. 15.) nyolc becsületes férfiu Madaras községben, ahol azok akkor egyéb ügyek miatt is együtt lesznek, ezen két fél ügyét is ítéljék s intézzék el. Ezt az ítéletet mind a két fél tartozik elfogadni, s a felek ott tartoznak ugyanazon időben megjelenni. Kelt Erdődön, hatodik napon a bekövetkező Mária menybemenetelének ünnepe előtt (aug. 19.), az Urnak 1435-ik esztendejében.)

Doroszló

Település a történelem útvesztőjében

KOVÁCS Endre

Régészeti leletek bizonyítják, hogy kedvező földrajzi fekvése folytán Doroszló határában már az i. e. IV. évezredtől éltek népek. A Gyepföldnek nevezett határreszen talált hamvvedrekből avar és illír anyag, valamint szittyá lócsontok kerültek a felszínre.

Az ún. Római Sáncot elsőként Marsigli tudós vezérkari mérnök említette 1690-ben, amely a doroszlói erdőben, a fák védelmének köszönhetően őrződött meg. E nagyszerű régiség, amely föltehetően i. e. a III. évszázadban épült, eredetét illetően ma is vita tárgyát képezi.

Honfoglalás kori sírt 1958-ban tártak föl a régészek a Szentkút utcai kertekben.

Doroszlót mint települést 1313-ban említették először az okiratok, amikor Bácska a Történelmi Magyarország részét képezte.

I. Károly Róbert korában, 1332-ben a pápai tizedlajstromok mint plébániát is felsorolták. 1492-ben pedig István nevű plébános volt Doroszlónak. 1361-ben Bodrogh, 1552-ben Bács megyéhez tartozott.

II. Lajos uralkodása idején az 1520–1522-ből származó jegyzékek szerint Doroszlón 28 dézsmafizető volt. A végzetes mohácsi csatában (1526) az uralkodó is meghalt, Temesvár eleste után (1552) pedig a török uralom alá került Délvidék magyarságának megmaradt része a Felvidék védettebb részeire menekült.

Dél-Magyarország lett a török elleni harcok csatamezeje, hadba vonuló seregek országútja, megvert vagy győzelmes hadak bosszújának szabad prédája. A vidék magyar lakossága így teljesen kipusztult és üresen hagyott falvait a Balkánról ide menekült, vagy a török által ide hurcolt szerbek és oláhok foglalták el.

A török defterek már a zombori nahijében sorolták föl Doroszlót, melynek 1554-ben három, 1570-ben hét, 1579-ben tizenhét, 1589-ben tizenöt, 1590-ben újra tizenhét adózó háza volt.

1610-ben „alias Zsárkova” néven emlegették Doroszlót. 1651-ben Bornemissza Polgár Pál Bács megyei rác falvakat említ, ezek között szerepelt Doroszló is. 1662-ben Vattay Pál kapta a birtokot, amelyek között Doroszlót mint elpusztult helységet említették.

A szerbek utolsó tömeges betelepülése 1690-ben történt, amikor a nagy felszabadító hadjárat után Csamojevics Arzén ippeki pátriárka vezetése alatt Albániából és Belső Szerbiából a török bosszúja elől 27 000 szerb család menekült Magyarországra. Így a Bácska helységei, közöttük Zombor és környéke is befogadóul szolgáltak. A menekültek előbb csak ideiglenes tartózkodási helyüknek tartották a Délvidéket, és abban bíztak, hogy a török uralom megtörése után visszatérhetnek régi

hazájukba. A karlócai békekötés (1699) azonban eloszlatta reményüket, és ettől kezdve végképp a magyar földön igyekeztek minél jobban megalapozni a jövőjüket.

A telepítések korában a kunyhókban lakó, csordái után csatangoló szláv népelemmel Bács és Bodrogh vármegye területén mindenfelé találkozunk, és amikor Savoyai Jenő győzelme után megindult a nagyarányú újratelepítés, a vármegyék lakossága már jórészt szerb volt.

Amikor a Délvidék végképp felszabadult a török uralom alól, az egykor virágzó népes falvak, erős várak helyén (Bács) felperszelt, lakatlan házak falai meredtek az ég felé, számos településnek még a nyoma is eltűnt a föld színéről.

A középkori Doroszló a Mosztonga jobb partján, a manapság Pusztának nevezett területen feküdt. Ott ma is néhol cserépdarabok meg falmaradványok árulkodnak a hajdani településről, amelynek templomromjai a Római Sánc tőzomszédságában, a Pusztá-Szentgyháznak nevezett erdőszélen sokáig láthatóak voltak.

A település nevének eredete sokáig vita tárgya volt, mert több változata ismert. A népi etimológia szerint a De-rossz-ló-ból ered. 1276-ban Dorozlau mestert IV. László királyunk alattvalójaként említik a vasvári okiratok. Mások a Doroszlai családnévből származtatták, mivel 1323-ban Doroszlai Pál birtokolta a települést. A szerbek Dobro-slovo, Doro-slovo változatokkal a település szláv eredetét bizonygatták, de az 1945-ös líkai telepéseknek is idegenül hangzott és Dorin-nak nevezték el.

Ma is kevesen tudják, hogy a doroszló, doroszló, daraszoló egy nehéz, kovácsolt mezőgazdasági eszköz: gyomirtásra használt széles, lapos, egyenes élű kapa. Ezt bizonyítja a település 1742-ben használatos pecsétje, amelyen: hegyével lefelé fordított csoroszló, alul keresztbe fektetve egy ásó vagy lapát van, tehát a falu nevének a doroszló ad értelmet. A paraszti eszköz ilyen néven többé nem használatos, mert az évszázadok folyamán technikailag és nyelvileg elavult, mégis egyedül elfogadható magyarázat a helységnév eredetére.

Fönnállása óta a falu neve először Dorozlau, aztán Doroszló, majd pedig az újratelepítés után Újdoroszló volt. A Bácsdoroszló helynév 1904-ben változott megint Doroszlóra. Az 1919-es impériumváltáskor Doroslovo-ra szerbesítették, 1941 és 1944 között visszakapta magyar nevét, 1945 óta újra Doroslovo a falu neve.

A Történelmi Magyarország területén öt

A Templom utca

A Szentkút kápolna

falu viselte a Doroszló nevet: Bácsdoroszló, Doroszlófalva (Arad megyében), Rábadoroszló, Csákánydoroszló és Kőszegdoroszló (Vas megyében).

A visszafoglalás után III. Károly uralkodó (1711–1740) az egykori dél-magyarországi földesúri birtokokat kincstári tulajdonná nyilvánította.

Bács és Bodrogh, amelyek csak 1729-ben egyesültek, pár évvel korábban szabadultak föl a török uralom alól, ezért a benépesülésük is előbb kezdődhetett. Az Alföldről visszatérő magyarság mellett a külföldi németek betelepítése is megkezdődött. A Kamara akkor építette számukra Apatint, Bácsszentivánt, Hódságot, Küllődöt. A Doroszlóval határos Szilbereket kisláhországi siákok alapították 1720 körül. 1745 körül szerbek alapították Rácmiliticset, a szerb Bácsordásra viszont magyarok települtek. 1750 körül számbelileg növelték Apatin német lakosságát. Az onnan emiatt elköltöző szerbek részére Sztapárt alapították. Gombos István adminisztrátor 1760 körül magyarokat telepített a sokárok mellé Bogojevóra, melyet később Gombosnak neveztek el róla.

Már 1745-ben fölmerült a kérdés, hogy Zombor legyen-e a megye új székhelye? Végül is 1748-ban szabad királyi várossá nyilvánították, 1760-tól pedig Zombor lett Bács-Bodrog vármegye székhelye.

Mária Terézia (1740-1780) rendeletére 1764-től kezdve a Kamara túlnyomóan németeket telepített a vármegyébe. Rokkant katonákkal és birodalmi németekkel alapította Újszentivánt, amely később egyesült

Bácsszentivánnal. Apatini svábokat és elbocsátott katonákat telepített Szentfűlőpre, württembergieket Bácsordásra és birodalmi németeket az 1752-ben települt Doroszló magyar lakói mellé.

Trónra lépése után II. József (1780–1790) nagy buzgósággal folytatta az anyja uralkodásának utolsó éveiben szünetelő telepítést. 1782-ben kiadott pátensében a német bevándorlók számára teljes vallásszabadságot biztosított. Minden családnak ingyen házat, kertet, elegendő földet, gabonát, állatot, eszközöket, betegség esetén kórházi ápolást és a család legidősebb fiának katonaság alóli felmentést ígért. A bevándorló a Kincstár költségén utazott le, és addig kapott ellátást, amíg saját kerestéből nem tudott megélni. Tíz évig mentes volt minden adótól és földesúri tehertől. Ilyen körülmények között telepítettek 1786 körül Rácmilitics szerb és Szilberek oláh (siák) lakói mellé németeket.

Doroszló nyugati szomszédságában Szond terület, amely hajdanában belenyúlt a falu határába, vagy talán még Doroszlót, Szilbereket meg Rácmiliticset is magába foglalta. Bács vármegye 1699. évi első összeírásában Doroszlót meg sem említik, ugyanakkor Szondon 34 gazda és fiú szerepelt a lélekösszeírásban. Szond római katolikus lelkészségét 1718-ban állították föl, temploma egy régebbi templom alapjaira épült. Így hát nem csoda, hogy Doroszló első születési anyakönyve is szondi filiálát jelöl.

Az elpusztult helységnek nyilvánított Doroszló a 18. század elején lassanként

ismét benépesült: 1715-ben 15, 1740-ben 45 délszláv háztartása volt a településnek.

Újdoroszlót a Mosztonga bal partjára telepítették Bajkút és Szent Katalin térségébe, amelyet a szerbek Klusza meg Zsárkova névre változtattak és (tévesen) ez került a telepítési ajánlólevélbe.

Az újratelepítésről Lakatos József jegyző a következőket jegyezte föl:

„Doroszló községet a múlt század elején, Ráczok földalatti putrikban lakták, azonban igen gyéren a határban elszórva, amiért is a Kincstári Igazgatóság arra törekedett, hogy a földművelést nem szerető, és csak pásztor életet viselő Ráczok mellé magyar vagy tót lakosságot szereztesse, mely törekvés 1710–1720-as évekbe esik. Úgy látszik azonban, hogy ezen fáradságot a kívánt siker nem koronázta, azért is a telepítési okmány alapján 1752. évben Dormány Pál, kinek utódjai most is itt élnek, felhatalmaztatott, illetőleg kiküldetett Új Doroszló helység benépesítésére... Ekkor telepedtek le e helyűtt a mostani magyar lakosságnak ősei.”

Bárth János néprajzi tanulmánya szerint Tolna megye 21, Bács m. 16, Somogy m. 11, Baranya m. 9, Pest m. 8, Pozsony m. 7, Zala m. 6, Fejér m. 5, Sopron m. 4, Vas m. 3, Csongrád, Esztergom, Hont, Fiume, Nyitra és Veszprém megye 2–2, Bjelovár–Körös, Csanád, Gömör, Győr, Zólyom és Nógrád megye 1–1 helységéből települt Doroszlóra a lakosság.

Doroszlói házaspár 1920 táján

A század- és ezredelő vallatása

WEISSENBECK József

Az emberi életnek is vannak fordulóit: a születés, a házasság, a halál... és az időnek is, amit éppen a napokban leshetünk (leshettünk) meg: századforduló, ezredforduló. Ez utóbbiak egy település életében is jelentősek lehetnek.

Bácsföldvár nem dicsekedhet nagy eseményekkel, mert száz évvel ezelőtt semmilyen eget rázó dolog nem történt a faluban. Ilyesmikkel a XIX. század évei jeleskedtek, meg a háborúkkal teli XX. század.

Nézzük hát, mi is történt száz évvel ezelőtt!

1900 márciusában a községi képviselőtestület rendkívüli ülésén döntött a vasúti feljárók kiépítéséről, a faiskola áthelyezéséről, a vásári helypénz beszedési jogának bérbeadásáról és az óvoda helyiségének kiadóztatásáról.

A múlt század végén a falu alatti Tisza holt ággá vált, s a „*Ferenc-csatomának óbecsei kitorolásával a bácsföldvári hajózási zsilip üzemen kívül helyeztetett és 1900. évben elfalaztatott.*” Holttá vált a csatornaág is, és szeptember folyamán a kiépült Földvár-becsei töltéshídat szilárd burkolattal, kövekkel biztosították „habverés” ellen, majd Horváth András 818 a/102 sz. alatti szelmalmát és malomházát tehermentesíti Bács-Bodrogh vármegye törvényhatósági bizottsága.

1900-tól Protic Darinka kisasszony, aki az év június 24-én végezte el tanulmányait Zomborban, mint helyettes óvónő kezd dolgozni Földváron, Popović Bogdan tanító pedig nyugdíjba vonul.

A földvári pravoszláv egyház keretében a századvégtől működött egy énekkar, amely olykor a nagyközönség előtt is fellépett és rövidebb-hosszabb színműveket is előadott. Leikes csoport lévén, Dušan Gucunja tanító javaslatára (aki a dalárda karnagya is volt) bejegyeztették egyesületüket a Magyar Királyi Belügyminisztérium Szerb Egyházi Dalegylet (Srpsko crkveno pevačko društvo) néven. Alapszabályukat (cirilül és magyarul) az alakuló közgyűlés jegyzőkönyvével egyetemben február 2-án küldték fel a minisztériumba, amit május 18-án láttamoztak. „Az egyletnek czélja a szerb egyházi, úgy a népmint a műéneklés meghonosítása és összhangzatban tanítása.”

Dr. Balassa Béla községi orvos igazolja május 12-én a községi előjáróságnál, hogy „*Pillischer Béla 20 éves bácsföldvári születésű és lakos, kereskedősegéd, múlt év ősz óta a bal térdizület gümökóros lobjával betegesen fekszik, betegsége még hosszú időnkig elhúzódhatik*” – írja az orvos. A beteg édesanyja, özv. Pillischer Sarolta segélyért folyamodott a községhez, amely a gyógyfürdő

költségére 15 forintot szavazott meg a vagyontalan, nyomorék fiúnak. Néhány hónapra rá, miután amputálták a lábát, műláb beszerzésére még 80 koronát utaltak ki számára a községi segélyalapról.

A legeltetési szabályrendeletet is ebben az esztendőben hozták meg a község tulajdonát képező 420 hold kiterjedésű ún. Felső-rét és a Sirina közlegelőn. Ennek alapján a Felső-réten a lovakat és a szarvasmarhákat, a Nagy Vaganban a sertéseket, a Sirina legelőn pedig a juhokat és a kecskéket legeltethették. A szárnyasok a vásártéren csipegethették a füvet. A kihajtott állatokra közös csordákban, nyájakban, csürhékben és ménesekben a pásztorok ügyeltek. Az itatókról, gémeskutakról, árnyas delelőkről és védőhelyekről a község gondoskodott.

Az 1900. évnek volt fekete eseménye is, ami a vármegyei törvényhatósági bizottság közgyűlésének jegyzőkönyvéből ismert. Tíz földvári lakos tulajdonát képező 17 lovat június 17-én „*hatósági rendelet folytán kiirtván, ezen lovak a boncolás alkalmával takonykórban szenvedőknek találtattak.*” A károsultaknak 1141 koronát utaltak ki a vármegyei egészségügyi alapról.

Néhány statisztikai adat a századforduló évéből. 1900-ban a falunak 6600 lakosa volt, ebből 3795 magyar, 2739 szerb és 52 német. Vallás szerint 3624 római katolikus, 2676 pravoszláv és 128 izraelita. A lakóházak száma 1174. A születések száma ebben az esztendőben 298, ebből 186 magyar, 110 szerb és 2 izraelita. Az újszülötteket Kögl Anna, Stefanov Milica, Beretka Jozefa és Heblík Istvánné szül. Ürmös Mária segítették a világra. Három esetben születtek ikrek. Az elhalálozások száma 206. 109 magyart, 93 szerbet és 4 izraelitát helyeztek örök nyugalomra. A halál okai: tüdőgümőkór (47), bélhurut (25), görcsök, főleg gyermekekénél (22), végegyengülés, aggkori gyengeségek (17), gyermekaszály (14) és gyermekekénél a veleszületett gyengeség (12).

Ezenkívül agyhártyagyulladás, vörheny, torokgyík, tüdőgyulladás, szívelégtelenség, hagymáz okozta a halált. Három gyermek halva született. Az esküvők száma 1900-ban 53; 29 magyar, 22 szerb és 2 zsidó végény vezette oltár elé a menyasszonyát Földváron.

Ez volt száz évvel ezelőtt. S mi történt Földváron ezer évvel ezelőtt? Ezt a kérdést már nehezebb megválaszolni. Valószínű, hogy nem is kerülnek elő pontos adatok ebből az időből, ugyanis ez ideig a legkorábbi adatunk 1316-ból való. Arra a kérdésre, hogy két évezreddel ezelőtt mi zajlott a mai Földvár térségében, mondhatnánk, hogy lehetetlen válaszolni. Pedig nem így van. A régészek jóvoltából némileg válaszolhatunk erre. Abban az időben ugyanis kelták éltek ezen a vidéken. Egy lovával együtt eltemetett kelta harcos sírját száz évvel ezelőtt, 1900-ban tárták fel Földváron. A sírból 25 tárgyat mentettek át az utókorok, amit jelenleg a Vajdasági Múzeumban őriznek: vasból készült kardot, kardhüvelyt, lándzsahegyet, ollót, kést, karikát, övdíszit, valamint egy bronzból készült vért maradványát és egy különleges, szép csüngődíszit.

Ennyi gyűlt össze a régi okiratok, jegyzőkönyvek, forrásművek vallatása során. 2000. január 1-től új irattartót kellene nyitni, s begyűjteni az eseményeket frissében, hogy száz év múlva könnyebb dolga legyen a krónikásnak.

Irodalom:

1. Vajdasági Levéltár, Újvidék, F-421/1.4.
2. Zentai Történelmi Levéltár, becsei részleg, F-274. 131/900.
3. Zapisnik Srpskog crkvenog pevačkog društva u Feldvarcu 1897-1926.
4. A Szerb Egyházi Dalegylet Alapszabályai Bács-Földváron, 1900.
5. Bácsföldvár község anyakönyvei
6. Marija Jovanović: Keltski grob iz Bačkog Građišta (Rad Vojvodanskih muzeja, Novi Sad, 1991. 33. szám, 29-40. old.)
7. Szekeres László: Amit az idő eltemetett, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981.

Bácsföldvár Fő utcája

A lakosság és a demográfiai körülmények Óbecsén 1849 és 1890 között

PÁL Tibor

Összefoglaló: Ez a munka voltaképpen egy olyan kísérletet jelent, mely – az archívumi kutatásokból eredő releváns adatok alapján – az óbecsei község demográfiai helyzetképének kidolgozására irányul, és pedig az 1850–1890-es időszakra vonatkozóan. Az említett periódus külön jelentőséggel bír a Magyarország átfogó fejlődését illetően. E fontos Tiszamenti község demográfiai képe nem tér el jelentősebb mértékben Magyarország demográfiai helyzetétől, már ami a szóban forgó időszakot illeti; különbségek a község lakosságának számarányában észlelhetők a periódus vége felé. Ez az országos átlagtól való eltérés a kutató számára külön megpróbáltatást, de ezzel együtt kihívást is

népszámlálást, melyet az (osztrák) kormány parancsa alapján 1857-ben megismételték. (3) E népszámlálás szerint viszont Óbecse már 10 980 lakost számlált, (4) ami 56,6 %-os növekedést jelent, a rövidnek mondható két éves időszak alatt. Ez a gyors növekedés nem csupán a természetes népszaporulatnak tudható be, mert ebben az időszakban egész Magyar-

Település	A lakosság száma		Növekedés százalékban
	1850	1857	
Zenta	14.797	16.326	10,3
Újbecse	5.631	7.697	36,7
Óbecse	4.703	6.297	33,9
Újbecse	7.012	10.980	56,6

I. táblázat

számlált, az osztrák hatóságok által 1850-ben végzett népszámlálás szerint (2) pedig abban az évben itt 7 012-en éltek, ami azt jelenti, hogy tizennégy év alatt a lakosság száma 19,1%-al csökkent. Ugyanakkor szükséges hangsúlyozni, hogy a magyar lakosság jelentős hányada bojkottálta ezt a

ország népszaporulatának átlaga 6,2 ezreléket, vagyis 0,62%-ot tett ki. Az országos átlaggal összehangban a népszaporulat Óbecsén is igen alacsony volt. (5) Az óbecsei lakosság számának hét év alatt történő hirtelen növekedése inkább a visszatérők nagy számával magyarázható, akik a várost a forradalmi esemény idején elhagyták. A növekvő számadatokra a népszaporulat bojkottálásának megszakítása is hatással volt.

Az 1850–1857-es időszakra vonatkozóan nem állapítható meg teljes pontossággal az óbecsei népszaporulat aránya, lévén, hogy az 1850-ben született és elhalálozott lakosokkal kapcsolatos adatok hiányosak. Az Óbecsén működő római katolikus egyházi község anyakönyvei csupán júniustól, vagyis az 1850-es évtől rögzített anyagokat tartalmaznak. (6) Ennélfogva nincs betekintésünk a szükséges adatokba, ami megint csak azt bizonyítja, hogy a forradalom utáni periódusban Óbecsén meglehetősen kaotikus állapot uralkodott. Ahhoz, hogy átlássuk az említett időszakban bekövetkezett, ún. „demográfiai robbanást”, a következő táblázat (I.) segítségével bemutatjuk a lakosság számának alakulását egyes környező településeken, ugyanarra a periódusra vonatkozóan: (7)

A központ 1916-ban

jelent, hogy folytassa tudományos-kutató munkáját.

KULCSSZAVAK: lakosság, demográfia, Óbecse

Az 1848/49-es viharos események mély nyomot hagytak az óbecsei lakosság életében, ami a számuk alakulásában is tükröződik. Például egy 1836-ban végzett népszámlálás alapján (1) Óbecse 8 672 lakost

	A lakosság száma					Számbeli növekedés				
	1850	1857	1869	1880	1890	1850-1857	1857-1869	1869-1880	1880-1890	1850-1890
Óbecse	7.012	10.98	14.58	15.040	16.965	3968	3078	982	1925	9.953
	Növekedés %-ban kifejezve					56,6	28,0	7	12,8	141,9

II. táblázat

Az óbecsei lakosság a forradalom után nehéz időkben élt. Ennek oka az osztrák hatóságok megtorlásaiban keresendő, ugyanis emiatt sokan ideiglenesen elhagyták lakhelyüket. Ezenkívül számos lakos ellenszenvet érzett az új rendszer iránt, s lehetőségeihez mérten bojkottálta azt. Végül, de nem utolsósorban, a lakosság számának csökkenésére egyes időszakokban kihatottak a különböző betegségek, járványok, éhezés (alultápláltság), stb. E tényezők erőteljesen befolyásolták az életkörülményeket ezen a vidéken (a későbbi periódusokra is jellemzők voltak).

A társadalmi-gazdasági változásokkal együtt – különösen az osztrák-magyar megállapodást követően – megváltozott Magyarország demográfiai fejlődése is. Ez a lakosság számának folyamatos növekedésében jelentős mértékben tükröződik, ami egyes időszakokban kisebb „depresszióhoz” is vezetett. Jó példa erre a XIX. század 70-es éveiben bekövetkezett járványok (éhezés, kolera, vérhas, tífusz, tuberkulózis, különböző gyerekbetegségek, stb.) elterjedése. (8) Az ilyen „depresszióhoz” elsősorban Magyarország peremvidékei voltak kitéve, melyek az említett periódusban lassabban fejlődtek, mint az ország központi és nyugati részei, s ugyanakkor túlnyomórészt különböző nemzetiségek éltek itt. (9)

Az ilyen demográfiai változások statisztikai adatoknak köszönhetően rendszeresen nyomon követhetők az 1869-es évtől, hiszen attól kezdve Magyarországon bein-

Település	A lakosság száma		Növekedés	
	1850	1890	Számokban	Százalékban
Zenta	14.797	25.725	10.928	73,9
Szenttamás	5.631	11.728	6.097	108,3
Újbecse	4.703	7.276	2.573	54,7

III. táblázat

tényezőbe – csakúgy, mint a lakosság nem, társadalmi, szociális stb. összetételébe (11) (főleg nem a községekben – néhány esetet kivéve –, hanem inkább csak a minicipiumokban).

E statisztikai adatok alapján az óbecsei lakosság száma az 1869–1890-es időszakban 14058-ról 16965-re nőtt, (12) ami 20,7%-os növekedést jelent.

A lakosság számának százalékokban kifejezett alakulását az 1850–1890-es időszakban a II. táblázat illusztrálja.

Ha összehasonlítjuk az óbecsei lakosság számának százalékokban kifejezett növekedését az 1850–1890-es időszakban, mely 141,9%-ot tett ki, Magyarország (Horvátország nélkül) szintén százalékokban kimutatott lakossági kibővülését, mely 31%, ahhoz a megdöbbentő adathoz jutunk, hogy a különbség 100%-nál nagyobb. Ez azt bizonyítja, hogy a XIX. század második felében a fejlődés intenzívebb volt Magyarországon peremvidékein (ebben az esetben Bács-Bodrogh bánországban, illetve az óbecsei járásban). Minderre a lakosság társadalmi és földrajzi mobilitásának növe-

nos munkák megkezdése. Figyelembe véve az óbecsei lakosság százalékban kifejezett növekedéséről tanúskodó adatokat, melyek különböző periódusokra vonatkoznak, megfigyelhetjük, hogy az elemzett 1849–90-es időszakon belül a legkisebb méretű növekedésre az 1869–1880-as időszakban került sor, mindössze 7%. Az 1880–1890-es periódusban is a növekedés meglehetősen szerény, összesen 12,8%-ot tett ki. A mindössze 7%-os népszaporulat az említett periódusban a már korábban szóba került demográfiai depresszióknak tudható be, mely érezte hatását ezen a területen. Az sem mellékes, hogy Óbecse (környékével együtt) a XIX. század 70-es éveiben néhány nagyobb árvíz is kénytelen volt átélni, melyek hatással voltak a népszaporulatra (jelentős számú lakos érkezett vidékről, akik részt vettek a gátak kiépítésében stb.). A következő évtizedben (1880–1890) a természetes népszaporulat az előző megrázkódtatások következményeként alakult úgy-ahogy, s mondhatni párhuzamosan haladt az országban uralkodó állapotokkal. Egyes országrészekben ugyanis egészen a XIX. század 80-as éveinek végéig érződött a demográfiai depresszió, (kiváltképp Magyarország peremvidékei). A lakosság természetes népszaporulata országos szinten az 1869–1880-as időszakban az előző 9,4 ezrelékről lecsökkent 1,1-re, s a korábbi szintet csak a megfigyelt időszak végére tudta elérni (1890 körül). (13) A lakosság százalékban kifejezett növekedése a megfigyelt periódusban kifejezésre jutott Óbecse környező településein. (III.)

Tehát Óbecse lakosságának nemzeti és vallási összetételének a kimutatása valamivel bonyolultabb, mivel a szóban forgó időszakot érintő adatok száma nem elegendő. Az első népszámlálás, mely valamennyire kimutatta a lakosság nemzeti és vallási összetételét, az 1857-es évből származik. (14) Ezt követően hasonló jellegű népszámlálásra már csak 1880-ban került sor. (15) A népszámlálásokon kívül egyéb adatok is felszínre kerültek Óbecse lako-

	Óbecse lakosságának nemzetiségi összetétele							
	Számokban				Százalékban			
	1857	1869	1880	1890	1857	1869	1880	1890
Magyarok	5488	8366	8683	10637	50	59,5	57,7	62,7
Szerbek	5167	4844	5092	5827	47	34,5	33,9	34,3
Németek	128	350	481	415	1,2	2,5	3,2	2,4
Zsidók	197	–	570	–	1,8	–	3,8	–
Többiek	–	498	214	86	–	3,5	1,4	0,6
Összesen	10 980	14 058	15 040	16 965	100	100	100	100

IV. táblázat

dult a lakosság szisztematikus népszámlálása, melyet tízévente szerveztek meg (1869, 1880, 1890 stb.). (10) Noha 1869-től mérvadó statisztikai adatok állnak rendelkezésre, hangsúlyozni kell, hogy az első népszámlálások nem voltak annyira részletesek mint 1900-tól kezdve, mert nem nyújtanak betekintést a nemzeti és vallási

kedése, valamint a természetes népszaporulat hatott ki, annak ellenére, hogy az említett területek kezdettől fogva hátrányos helyzetben voltak. A felsorolt tényezők mellett a lakosság növekedését Magyarország peremvidékei befolyásolta még a gazdasági fejlődés, mely lendületet kapott ezen a vidéken. Legjobb példa erre a nagy nyilván-

	Az óbecsei járás nemzeti összetétele			
	Számokban		Százalékban kifejezve	
	1857	1880	1857	1880
Magyarok	16.778	24.601	44,7	50,3
Szerbek	19.537	20.377	52,1	41,7
Németek	437	1.353	1,2	2,8
Zsidók	752	1.371	2,0	2,8
Mások	–	1.163	–	2,4
Összesen	37.504	48.865	100	100

V. táblázat

sainak nemzeti összetételével kapcsolatban, éspedig az 1869-es és az 1890-es évre vonatkozóan. (16)

– A zsidók, mint külön nemzet az 1857-es népszámlálásban szerepelnek, amíg a többi népszámlálás során őket, mint külön nemzetiséget nem mutatták ki. Csupán mint vallási közösséget tartották számon a zsidókat. Ily módon jött létre az 1880-as évből származó adat, mely Óbecse lakosságának vallási összetételét világítja meg.

– A többi között olyan nemzeti, azaz etnikai csoportokkal találkozunk, melyek tagjai meglehetősen kis számban képviselték magukat Óbecsén. Ezek szlovákok, románok, horvátok, romák stb. Ide sorolhatók (1857 után) a zsidók is. 1890-től (de ezt megelőzően is), amikor az asszimiláció egyre jobban elterjedt, a zsidók egy része beolvadt a magyarok közé, de ezt számbelileg lehetetlen pontosan kimutatni (IV.).

Ezeket a megfigyeléseket, a meglévő adatok segítségével kiegészíthetjük az egész óbecsei járás területére az 1857-es és az 1880-as évet érintő lakossági nemzeti összetételre vonatkozó információkkal. (V.) Egyébként a járás keretein belül a kö-

vetkező községe szerepeltek: Óbecse, Mohol, Petrovo Selo, Szenttamás, Földvár (a mai Bácsföldvár), valamint Turia.

Az 1857-es és az 1880-as népszámlálás révén az Óbecse község lakosságának vallási összetétele is kimutatható (VI.).

– Vallási szempontból a többi közé sorolhatók a kisebb vallási közösségek, azaz szekták is, mint pl. nazarénusok stb. A becsei római katolikus egyházi község anyakönyveiben már 1870-ben 20 olyan gyermek szerepel, akik nazarénus családban születtek. (17)

Az 1857–1890-es időszakban százalékban kifejezve legnagyobb mértékben a német lakosság száma növekedett (leszámítva az 1880–1890-es csökkenést), valamint a zsidók (az 1857–1888-as időszakban; hangsúlyozni kell, hogy a községben található zsidók számáról csak erre a periódusra vonatkozóan rendelkezünk adatokkal). Mindez azt bizonyítja, hogy az említett kategóriák rendelkeztek legnagyobb mobilitással, amely gyakran a társadalmi helyzetükből eredt (zömmel a gazdagabb rétegekhez tartoztak), de szerepet játszott az általuk üzött szakmák, foglalkozások

	Óbecse lakosságának nemzeti összetétele			
	Számokban kifejezve		Százalékban kifejezve	
	1857	1880	1857	1880
Római katolikusok	5.586	8.887	50,8	59,0
Görög katolikusok	6	22	0,1	0,2
Pravoszlávok	5.173	5.274	47,1	35,0
Lutheránusok	18	88	0,2	0,6
Kálvinisták	–	68	–	0,5
Zsidók	197	570	1,8	3,8
Más vallásúak	–	131	–	0,9
Összesen	10.980	15.040	100	100

VI. táblázat

jellege is. Nagy számban megtalálhatók a hivatalnokok, kereskedők, orvosok, gyógyszerészek, tanárok, tanítók, ügyvédek, stb. között. A magyarok számának jelentős növekedése az említett időszakban – amely azért lényegesen kisebb volt a zsidók és a németek szaporodásánál – az ő nagy mobilitásukat is bizonyítja, mely arányos volt az országos szintű állapottal. (18) Ezeket a megállapításokat alátámasztja a következő táblázat (VII.), mely a nemzeti összetételt tükrözi, azaz a lakosság százalékokban kimutatott növekedését meghatározott periódusokban, a nemzeti hovatartozás alapján.

Ami az óbecsei őslakosság természetes népszaporulatát illeti, az anyakönyvekben szereplő adatok alapján másrmilyen kép tárul elénk (VIII.)

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy az őslakosság – legyen az szerb vagy akár magyar eredetű – természetes népszaporulata az említett időszakban megközelítőleg azonos szinten mozgott még akkor is, ha összességében véve (összeadva a szerbek és magyarok számát) elmaradt a természetes népszaporulat országos szintjétől. (19)

A bemutatott adatok összehasonlítása bizonyítja, hogy Óbecse esetében, a németeken és a zsidókon kívül a földrajzi mobilitás, (tulajdonképpen úgy is fogalmazhatnánk, hogy bevándorlás), befolyásolta a magyar lakosság számának növekedését a megfigyelt időszakban. A magyar lakosság az arányokat tekintetbe véve, országos szinten, gazdasági-szociális rétegződésből kiindulva, nagyobb tömegben kapcsolható az alacsonyabb rétegekhez, ami azt jelenti, hogy sok volt közöttük a béres, az egyszerű munkás és a saját birtokkal nem rendelkező ember. A felsorolt társadalmi csoportok a súlyos életkörülmények következtében, a munkakeresésből kifolyólag szinte állandó mozgásban voltak. Ha figyelembe vesszük az óbecsei társadalmi-gazdasági rétegződést, igencsak hasonló kép tárul elénk. Óbecsén is a magyarok nagy százaléka a lakosság szegényebb rétegeihez tartozott, főleg a szerbekhez képest. Ez a folyamat még intenzívebbé vált az új magyar bevándorlók községbe való érkezésétől kezdve, különösen a 70-es évek közepétől. Az új lakosság tömegesen érkezett, ami érthető, hiszen Óbecse gazdaságában kulcsfontosságú hely jutott az agráriparnak, mely friss munkaerőt igényelt, különösen a mezőgazdasági munkálatok idejében. A községben a munkaerőre, főleg a 80-as évektől kezdve, de a későbbiekben

is, nagy szükség volt, mivel megkezdődtek a nagy nyilvános munkálatok, mint pl. a Tisza közelében történő öntözőrendszerek létesítése, valamint a becsei utcák kikövezése, a vasút kiépítése stb. Ismeretes, hogy 1883 áprilisában Óbecsére érkezett a csángók (bükkösi és moldovai magyarok) nagyobb csoportja, akik itt tartósan letelepedtek, munkához pedig a mezőkön jutottak, valamint a gátak kiépítése alkalmából. Sok ilyen eset volt, nem csak itt, hanem a környéken is. (20)

A természetes népszaporulatról szóló adatokból kiviláglik, hogy Óbecsén a szerb lakosság némi előnyben volt a magyarokkal szemben. A százalékokban kifejezett adatok szerint, az ún. „demográfiai migrációkódolás” után (a 70-es évek közepe), a szerbek száma 34%-on stabilizálódott, mármint a község összalakosságának tekintetében. Ez esetben a szerb lakosság kevésbé volt mozgásban s mondhatni jobban kötődött ehhez a vidékhez, s ennél fogva a megfigyelt periódusban (1857–1890) a száma nem növekedett jelentősebben, de ugyanakkor nem is csökkent. Az egyik fő ok abban rejlik, hogy a szerb lakosság kedvezőbb gazdasági-szociális helyzetben volt, mint a magyarok, s emiatt nem kényszerült túl gyakran a munkakeresésre.

Ami az asszimilációt illeti, kb. 1880-ig, vagyis a nyolcvanas évekig elenyésző volt és nem erőszakos, még országos szinten sem. A valamiféle erőszakos magyarosítás formáiról csak ezen időszak után beszélhetünk, (21) túlnyomórészt a 90-es évektől

A Templom utca a könyvnyomdával 1912-ben

kezdve. A szerbek 34%-os jelenléte azt bizonyítja, hogy Óbecsén az asszimiláció jóformán nem is létezett (legalábbis ami a szerbeket illeti). Az egyik fő ok abban keresendő, hogy a szerbek vallása különbözött a magyarokétól, s ebből kifolyólag különbözött a múltjuk és a hagyományuk is. Az asszimiláció országos és helyi szinten azoknak a népeknek az estében volt a legnagyobb, akik azonos vallásúak voltak, mint a magyarok, vagy hasonló múlttal és tradícióval rendelkeztek, és az asszimiláció révén jobb fejlődési esélyekhez jutottak,

akár a gazdaságban, akár a társadalmi-politikai életben (mint pl. a zsidók és a németek).

A pravoszláv és a római katolikus egyházi községek és a zsidó egyházi körök anyakönyveiből eredő adatok alapján, Óbecsén (22) kimutatható a születettek, házasságot kötöttek és elhalálozottak száma, 10 éves időszakra osztva (XIX.).

– A csillaggal jelölt évekre vonatkozóan hiányoznak a zsidó adatok, mert ezekben az esztendőben nem lettek megőrizve az anyakönyveik, vagy hiányosnak bizonyultak.

Óbecsén, még a legválságosabb időszakokban sem (demográfiai értelemben), az elhalálozottak száma nem haladta túl az újszülöttek számát, legalábbis ami a tízéves adatokat illeti (azért nem zárható ki teljesen az az eshetőség, hogy egyes válságos esztendőben mégis sor került volna egy ilyen kedvezőtlen jelenségre). Ezen adatok alapján Becse nem illeszkedik be teljes egészében egyes magyarországi régiók demográfiai modelljébe, amelyekben megtörtént, hogy egyes periódusokban az elhalálozottak száma túlszárnyalta az újszülöttekét. Ha az elhalálozást az életkor tükrében szemléljük, akkor az anyakönyvi adatok alapján megállapíthatjuk, hogy az elhalálozás leginkább a 0–10 év közötti gyermekeket sújtotta. A gyermekek elhalálozása a megfigyelt időszakban (1851–1890) Becsén tehát kifejezetten nagy volt. (X.).

Az Úri utcai Központi Kávéháza 1908-ban

A gyermekek túlnyomórészt ragályos betegségekbe haltak bele, mint amilyen pl. a himlő, az agyhártyagyulladás, vodene bolesti, az angina, a vérhas, a sarláh stb. A felnőtteket, főleg az idősebbeket leginkább a kolera, a tuberkulózis, a tífusz, a tüdőgyulladás, a gasztritisz, az érlemeszesedés stb. sújtotta.

Az újszülöttek és az elhalálozottak adatainak tükrében, a lakosság nemi összetételére vonatkozóan a férfiak és a nők száma megközelítőleg azonos volt. Pl. 1851-ben az újszülöttek össz számának 56,6%-a férfi, 43,4%-a pedig nőnemű volt, amíg ez az arány 1870-ben 51,1% volt a férfinemű újszülöttek javára a nőnemű csecsemők 48,9%-ához képest. Ezzel szemben 1890-ben 49,1%-ban születtek fiúk és 50,9%-ban leánygyermek. Ami az elhalálozást illeti, 1851-ben a halottak 58,6%-a férfi és 41,4%-a nő volt; 1870-ben ez az arány 53,4%-46,6% volt, amíg 1890-ben 47,8%-52,2%.

Becsén 1851-ben a férfiak átlagban 23,4, a nők pedig 30,9 évet éltek. A községben az össz átlag 27,2 évet tett ki. Az 1870-es évben a helyzet tovább rosszabbodott, ugyanis a férfiak 18,4, a nők pedig 23,6 évet éltek átlagban, amiből kiderül, hogy az óbecsei lakosság átlag életkora mindössze 21 év volt. Ennél is meglepőbb az 1890-es évben bekövetkezett állapot, amikor az átlag életkor várható növekedése helyett, az még jobban csökkent, s az anyakönyvi adatok alapján a férfiaknál 16,4 a nőknél pedig 21,7%-ot mutatott. Ezek kétségkívül felettébb megdöbbentő adatok, főleg ha összehasonlítjuk ezeket Magyarországon országos átlagával, mely szerint a XIX. század közepén az átlag életkor 24,2, 1860-ban már 29,4, a század vége felé pedig a férfiaknál 36,6, a nőknél pedig 38,2 év volt. Mindez azt bizonyítja, hogy Becsén az általános fejlődés nem minden esetben járt az életkörülmények javulásával, főleg nem egyes lakossági rétegek esetében. Az

	1857 1880	Növekedés százalékban	1880 1890	Növekedés százalékban	1857 1890	Növekedés százalékban
Magyarok	3.195	58,2	1.954	22,5	5.149	93,8
Szerbek	-75	-1,5	735	14,4	660	12,8
Németek	353	275,8	-66	-13,7	287	224,2
Zsidók	373	189,3	-	-	-	-

VII. táblázat

eddig említett és összegezett adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a község lakossága zömmel a szegényebb rétegekhez tartozott, melyek az életszínvonal tekintetében kétségkívül a legveszélyeztetettebbek voltak. Másrészt – mint ahogy az a 10-es számú táblázatból is kiderül – Becsén a gyermekek elhalálozási százaléka kifejezetten magas volt s ebből kifolyólag, beleszámítva ezeket az adatokat is, levonható az a következtetés, hogy az alacsony életkorhoz 1890-ben ezek a statisztikai mutatók is hozzájárultak.

A korai nősülések, azaz férjhez menések igencsak jellemezték a becsei lakosságot. Az 1860-ból származó óbecsei egyházi községek anyakönyveiben található adatok szerint (23) a völegények 42,9%-a 18-tól 24 éves volt, 28,6%-a 25-től 30 esztendő tőlött be, s ez összesen 71,5%-ot tesz ki. Ami a nőket illeti, a menyasszonyok 78,1%-a 18-tól 24 éves volt. Az 1890-es évben a 132 völegény közül 52,3% 18-tól 24 éves volt, 34,1% pedig 25-től 30 éves. Mindez összesen 86,4%. A 132 menyasszony közül 75,8% 18-tól 24 esztendő volt. A férfiak zömmel 18 és 30 év között nősültek (legtöbb völegény 22 vagy 23 éves volt), amíg a lányok általában 18. és 24. év között kötöttek házasságot (az ő esetükben az átlag életkor 19/20 év volt). A fiatalabb életkorban házasságot kötő férfiak százaléka növekvő irányzatot mutatott, amire nem volt hatással még az 1868-ban bevezetett általános katonaköteleesség sem. (24) A nők esetében az 1860–1890-es időszakban a korai házasságkötés százalékokban kimutatva

enyhén csökkent. A rendelkezésre álló adatok szerint a házastársak közötti korkülönbség hozzávetőlegesen 5 év volt (a férfiak idősebbek voltak), de több olyan esetet jegyeznek, amelyekben a házastársak azonos életkorúak voltak, vagy pedig a korkülönbség minimálisnak mondható. Érdekes sajátosságként mondhatjuk, hogy az említett időszakban a pravoszláv lakosság esetében viszonylag sok olyan házasságot kötöttek, melyekben a nők idősebbek voltak, mint a férfiak, ami viszont a katolikusoknál ritka jelenségnek számított. A katolikus anyakönyvekből kiderül, hogy abban a periódusban kisebb számú házasságon kívüli gyerek is született. Így pl. az össz született gyermekek közül a házasságon kívüli katolikus gyermekek százaléka 1870-ben 4,9, 1880-ban 8,7, valamint 1890-ben 6,6% volt. Az okok sokrétűek: a magyar lakosság kedvezőtlenebb szociális körülmények között élt, s a szegénység sokak számára nem tette lehetővé a hivatalos házasságkötést (a hozomány kérdése stb.), a nők munkaadóikkal szembeni alárendeltsége (a könyvekbe általában csak az anyák nevét írták be), s nem utolsósorban a katolikus egyház e kérdéssel szembeni szigorúbb magatartása (a pontos nyilván tartás vezetése). Egyébként a házasságon kívül született gyermekek viszonylag magas százaléka Becsén arányban volt az országos átlaggal, lévén, hogy Magyarország e tekintetben az akkori európai államok átlagos szintjét figyelembe véve az első helyek egyikét foglalta el. (25)

Végezetül megállapíthatjuk, hogy Óbecse demográfiai képe a megfigyelt időszakban (1850–1890) számos esetben nem tér el Magyarország demográfiai modelljétől (gyors népszaporulat, migráció, a gyermekek elhalálozásának magas százaléka, korai házasságkötés, a házasságon kívül született gyermekek viszonylag nagy száma stb.). Másrészt, az átlag életkort illetően drasztikusak a különbségek az országos átlaghoz viszonyítva. Mindezek a kérdések további részletesebb kutatásokat

	Óbecse természetes népszaporulata %-ban kifejezve		
	1857	1880	1890
Magyarok	2,1	1,3	1,3
Szerbek	2,1	1,6	1,5

VIII. táblázat

	Születettek száma	Házasságot kötöttek száma	Az elhalálozottak száma
1851*	357	150	324
1860	638	107	396
1870	757	127	476
1880*	809	192	605

XIX. táblázat

igényelnek, melynek alapján átfogóbb, végleges demográfiai képet kaphatnánk az öbecsei állapotokról, az 1850–1890-es periódusra vonatkozóan.

1. Fényes Elek, Magyar Országának a hozzá kapcsolt Tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben, I–VI, Pest, 1836–39.

4. Vajdasági Archivum, Újvidék, X–23 Landesverwaltung der Serbischen Woiwodschaft und der Temescher Banats (az SVTB földfelügyelete), Ormos gyűjteménye.

5. Magyarország története, szerzők közössége VI., Budapest, 1979, 1119–1131, (a továbbiakban: Magyarország története).

6. Becse Történelmi Archivuma, X–551 Öbecse hitközség anyakönyvei. Egyébként, az Öbecse katolikus hitközségének anyakönyveiben megszakitások észlelhetők, éspedig: az újszül-

öttek könyveiben 1849. január 17-étől 1850. június 26-áig, a házasságkötések könyveiben 1849. január 16-ától 1850. július 8-áig, valamint az elhalálozottak könyveiben 1849. január 19-étől 1850. június 22-éig.

7. Hegedüs–Čobanović, említett mű, 117, 127, 134.

8. Magyarország története, 1119–1131.

9. Ugyanaz.

10. Gerő András, Az elsőprő kisebbség, 1988, 31.

11. Magyar Statisztikai Közlemények, II., Budapest, 1904.

12. Ugyanaz, I., Budapest, 1902, 530.

13. Magyarország története, 1119–1131.

14. Hegedüs–Čobanović, említett mű, 115–117.

15. A Magyar Korona országaiban az 1881. (1880.) év elején végrehajtott népszámlálás eredményei, megyék és községek szerint részletezve, szerkesztette Keleti Károly II., Budapest, 1882, 28.

16. Č. Polparić, Becse múltjáról, Becse, 1955, 41–44.

17. A XIX. század második felében az agrárproletariátus, a parasztság és Magyarország déli részeiben élő egyéb alacsonyabb szociális rétegekben gyorsan elterjedtek különböző kisebb hitközösségek és szekták: nazarénusok, baptisták, jehovisták stb., (Magyarország története, 1161–1163).

18. Ugyanaz, 1151.

19. Magyarországon a természetes népszaporulat a következőképpen alakul: 1850–57 között – 6,2 ezrelék, 1857–1869 – 9 ezrelék, 1869–1880 – 1,1 ezrelék, valamint 1880 után 9,8 ezrelék (Magyarország története, 1119–1131).

20. Bács-Bodrog vármegye, II., szerkesztette Borovszky Samu, Budapest, 1909, 268.

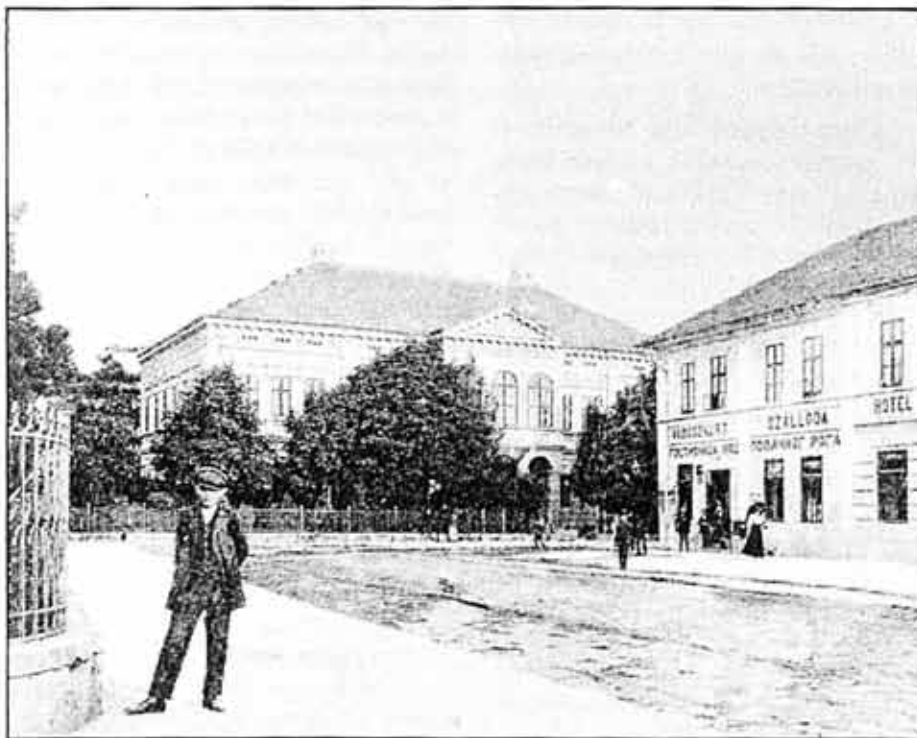
21. Magyarország története, 1151.

22. Becse Történelmi Archivuma, Alapok 550, 551, 552.

23. A megfigyelt időszak alsó határaként az 1860-as év tekinthető, lévén, hogy a pravoszláv hitközség 1851-es évi könyveiben a házasságkötéssel (konkrétan az új házások életkorával) kapcsolatos adatok hiányosak.

24. Magyarország története, 1515.

25. Ugyanaz, 1127.

A szerb iskola és Vadászkiút Szálloda a húszas években

2. Hegedüs A., K. Čobanović, Vajdaság demográfiai és agrár statisztikája 1767–1867, Újvidék, 1991, 36

3. E népszámlálást kormányparancs alapján az alacsonyabb hatalmi szervek bonyolították le (pl. a községi vezetőségek). Minden ház megkapta a saját népszámlálási listáját, melyet 1857. november 1-ig kellett kitölteni, s ennél fogva e népszámlálás az 1857. október 31-i állapotot regisztrálta (Hegedüs–Čobanović, említett mű, 112).

A gyermekek elhalálozásának %-a az elhalálozottak össz számához viszonyítva

1851	45,1
1860	62,3
1870	60,1
1880	61,8
1890	68,0

X. táblázat

Útban a zentai csatát követően

Vízépítő szemmel három, 1697-es táborról

HOVÁNY Lajos

A Savoyai Jenő-féle hadsereg a zentai csata után, 1697. szeptember 14-e és 29-e között, előbb az adorjáni, majd a palicsi, végül a mélykúti táborban szállt meg. A Zenta–Adorján–Palicsi–Szabadka–Mélykút útvonalon szerzett, lényegében a katonai szempontokat követő tapasztalataik nyomán a környék korabeli állapotába kaphatunk betekintést.

E táborok legkorábbi történelmi forrásai a bécsi Hadilevéltárban (Kriegsarchiv) őrzött tollrajzok és német nyelvű leírásaik, illetve az akvarellek és francia nyelvű szövegek.

A tollrajzokat F. N. de Sparr a helyszínen készítette, de a német nyelvű leírások is valószínűleg az ő munkájának tekinthetők; az utóbbiakat a menetelés végén, a Dunánál fogalmaz(hat)ta meg. A szakirodalom szerint az akvarellek készítője Jemaine lehetett; néhány évtizeddel az események után ké-

szülhettek el. Habár értesülésüket a tollrajzokról vették, mégis bemutatnak rosszul értelmezett részleteket is. A francia nyelvű leírások, a jelek szerint, a német szövegek fordításai.

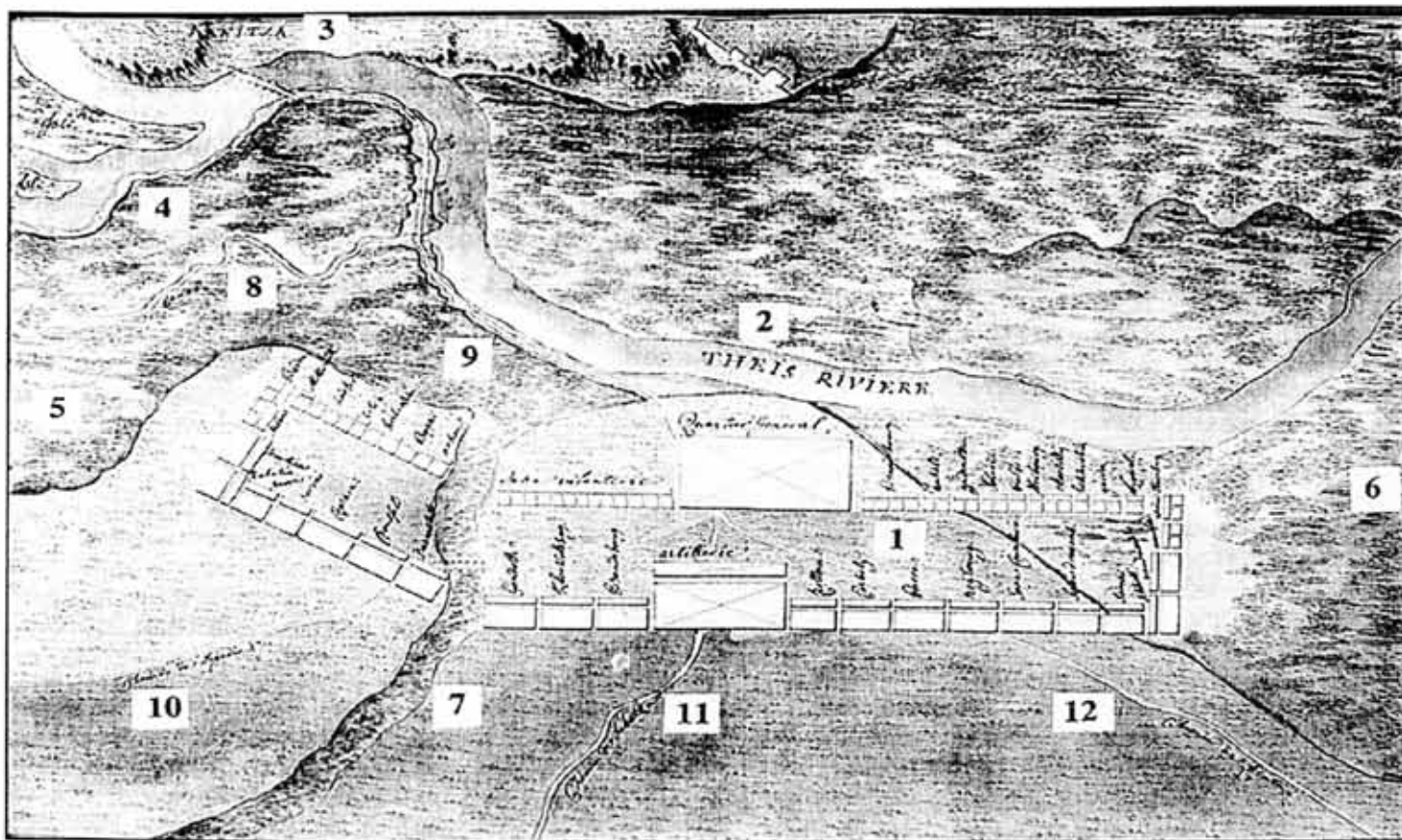
A továbbiakban előbb a három táborra vonatkozó rajzok és szövegek áttekintése következik, majd összehasonlítjuk ezek felszíni vizekre vonatkozó adatait, a vizek rendezése előtti állapotát feltáró kutatások eredményeivel.

...

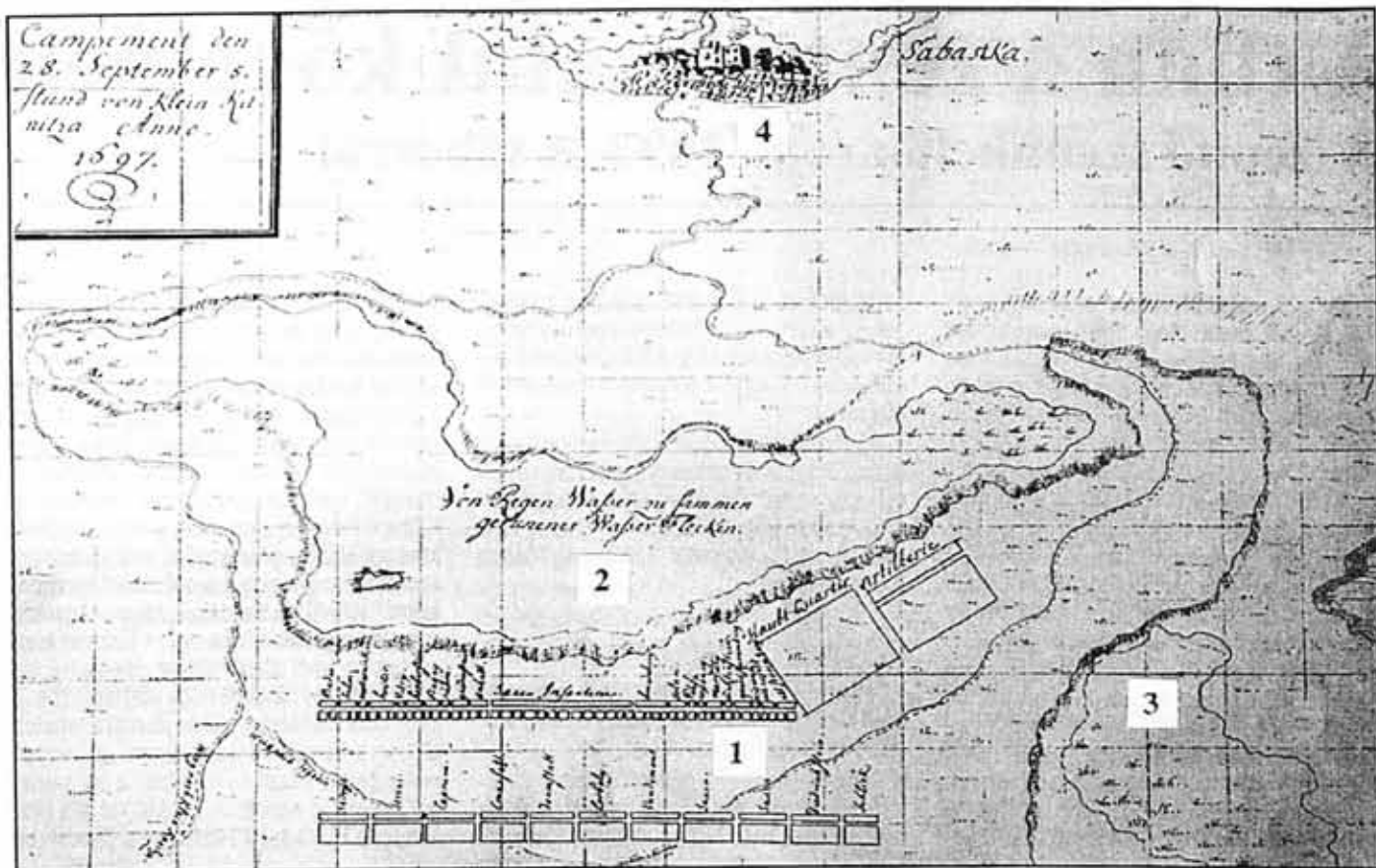
A Savoyai-féle hadsereg 1697. szeptember 14-től 27-ig a jelenlegi Adorjánnak megfelelő területen táborozott.

A duplakeretű, cím nélküli akvarellt – balról jobbra haladva – a Tisza szeli át, aminek felső partján, a lap felső sarkában, Törökka-

nizsa (*Kanizsa*), az alsón és a lap közepén a katonai tábor látható (1. melléklet). Törökkanizsa mellett a három ágból összetevődő Tiszában két *Isle* fölirotú sziget van. A Tiszát a tábortól jobbra és balra is egy-egy, a rajz keretén túl is folytatódó terület övezi. Ezek, jelölésükből eredően, inkább „zsombékosoknak”, mint „fücsomosoknak” tekinthetők. Látható még egy harmadik, a másik kettőtől keskenyebb „zsombékos” is, ami a tábor bal szárnyát megszakítva a bal oldali „zsombékosra” kötődik. A bal oldali „zsombékosnak” van még egy jellemzője: egy, a Tiszával kapcsolatban levő *Canal* fölirotú keskeny víz van benne. Az akvarell négy utat mutat be: a jobb alsó sarokból indulón Zentára lehetett eljutni; a Törökkanizsára vezető út „hiddal” keresztezi a Tiszát és a Canal; a bal sarokból Szegedre vezető út „hiddal” kel át a keskeny „zsombékoson”, valamint a *Chemin de*

Az adorjáni tábor (1) bemutató akvarell. (A bécsi Hadilevéltár H III c 107-es jelzetű albumának egy lapja.) 2. Tisza, 3. Törökkanizsa, 4. a két sziget, 5. a Tisza Kanizsa felé nyúló ártere, 6. a Tisza Zenta felé nyúló ártere, 7. a keskeny „zsombékos”, 8. „Canal”, 9. a Törökkanizsára vivő út, 10. Szegedre vivő út, 11. a Szabadkára vivő út, 12. a Zentára vivő út

A palicsi tábor (1) bemutató tollrajz. (A bécsi Hadilevéltár H III c 107-es jelzetű albumának egy lapja.)
2. Palicsi-tó, 3. Vér-tó, 4. Szabadka

Sabatka föliratún Szabadkára lehetett menni.

„Táborozás 1697. szeptember 14-től 27-ig három mérföldre Zentától – olvasható a francia nyelvű leírásban. – ...A katonaság Zentától a Tisza mentén mocsarakon és egy kis völgyön át hat oszlopban menetelt. ...hogy lent a kis Kanitzánál a Tisza mellett tábort üssön, mivel itt az itatás kényelmesebb; az emberek Szegedről csónakkal lettek áthozva, úgy mint a következő menetelésre is a Tisza partjától mocsarakon át egész a Dunáig; a készlet öt napra volt ellátva; Péterváradtól egész a kis Kanitzáig hiányzott a fa, kivéve a Dunánál, ahol a menetelés be lett fejezve.”

A Palicsi-tó melletti, szeptember 28-i tábor tollrajzának címe: „Campement den 28. September 5. stund von Klein Kanitz Anno 1697.” (2. melléklet), míg az akvarell cím nélküli.

A tollrajz, ami a Palicsi-tónak, Szabadkának és környékének első, helyszínen készült rajzforrása a következőképpen mutatja be a környéket:

- a Nagy-Palics keleti partján 3,45 km hosszúságban a katonai tábor terül el,
- a torzítottan Z alaprajzú, 99,3-100,0 m-es vízszintű, legmélyebb pontján 65–80 cm-es mélységű Palicsi-tóból a Nagytató

környékén 5–10 cm-rel egy sziget emelkedik a víztükör fölé,

- a Nagy-Palics északi partja a már nem létező Baranyi-sömlék és a Vér-tó közötti részen még rendezetlen (valószínűleg lépcsős formájú),

- a Vér-tó 102,1 m körüli vízszintű és 1,5 m-es mélységű,

- ábrázolva van a szabadkai vár és a mellette levő város is,

- a város jelenlegi területén, az egykori Cigány-bara és a vár melletti téren, ezektől nyugat-délnyugatra elterült, valószínűleg 1751-ig a Gombkötő (Petar Drapšin) utcában gáttal elrekesztett völgy vízenyős területként jelölt,

- a megcsapolt vizű, mára már feltöltött medrű Rogina bara nyugati partján és medrében a Szegedi szőlők vannak,

- a Zentai, a Kanizsai, valamint a Káliz út emlékét őrző Szegedi és Bajai úton kívül a jelenlegi Tuki ugarokban a „tuki” és a szabadka-szegedi vasút helyén volt „palicsi” út, és még néhány, már megszűnt (pl. a Zentai és „tuki” út, illetve a „tuki” és Szegedi út kapcsolatai), majd újra használt út (a Zentai és Kanizsai út kapcsolata) is ábrázolt.

A tollrajz Sabastkájának, illetve az akvarell Sabastkájának bemutatásában – pl. a

vár, a félreértelmezett torony, a város épületei és a Szegedi szőlők melletti szántóföldek kapcsán – eltérések figyelhetők meg, akár a Palicsi-tó ábrázolásakor is – pl. a Nagy-Palics északi partjának, illetve növényzetének ábrázolásakor. A palicsi tábor bemutató tollrajz így az akvarellhez képest valóságához hűbb rajznak tekinthető.

A tollrajzhoz német, az akvarellhez francia nyelven egy-egy szöveg tartozik. A tollrajz szövege: „Táborozás 1697. szeptember 28-án öt órára Klein Kanitzától. A hadsereg 28-án hagyta el a kis Kanitzát, illetve a Tiszát és a szabad pusztákon egyenesen menetelt ötórányit, majd tábort ütött egy ott található tó vagy zivatartól összegyűlelt vízfoltok mentén, szemben a Tisza folyásával és háttal az említett víznek, illetve a Sabatska nevű nyílt rác városnak, ahol még egy nagy épület áll, kastélyra hasonlít és kőből épült, melyben sok török fogollyal egy börtön található; ettől a tábortól még két kis óra után, útközben, úgy a pusztákat, mint félúton a nagyon nagy és mély völgyet, amely száraz, át kell járni. Fából azonban éppen olyan kevés akad, mint Pétervárad és a kis Kaniska között, nem úgy majd a Duna mentén, ahol a következő napok táborozása lesz.” Az eddig feltárt történelmi források ismeretében leszögez-

bán fogadott fia átvette örökségét. A 22 éves ifjúnak a helytartótanácsnál sikerült elérnie, hogy ne csak a nyomdát hanem a privilégiumot is örökölje. Működtetésének kezdetétől arra törekedett, hogy tovább bővítsse az addigi tevékenységét. 1835-ben engedélyt szerezett könyvesbolt nyitására, 1845-ben könyvmda felállítására, mindent elkövetett annak érdekében, hogy biztosítsa magának Szegeden a nyomtatás monopóliumát. Kísérletet tett egy-egy hirlap megjelentetésére, de engedélyt nem kapott rá, így ez a terve csak 1849-ben valósulhatott meg egy rövid időre. Megrendeléseket nemcsak Szegedről, hanem a környező városokból és falvakból is kapott.

A kiadványok *nyelve túlnyomó többségében magyar*, de megjelentetett latin, és kisebb számban német nyelvű, 1840-től cirill betűs szerb nyomdatermékeket is. A nyomdának kezdetben a budai és a váradí, majd a szegedi cenzúrával sem volt mindig felhőllen a kapcsolata.

A kiadványok számát illetően különböző időpontokban eltérő adatok jelennek meg. A Somogyi-könyvtár jegyzékében jelenleg 789 tétel szerepel, de ez örvendetes módon még bővül. Terjedelmük az egylevelestől a 300 oldalasig váltakozik. Ezekben előfordul ponyva, röplap, kalendárium, istenes ének, egyházi schematizmus, iskolai értesítő, de néhány klasszikus szerző műve is. 1848-ban Grün János nyomdáját a szabadságharc szolgálatába állította, az 50-es évektől újra a vallási témájú, és a hivatali kiadványok kerültek túlsúlyba. 1857-ben Burger Zsigmond faktor megvásárolta a nyomdát.

Illusztrációnk Grün Orbán kiadásában, 1816-ban megjelent könyv belső borítóján található.

A tanulmány szerzője *Ugróczy Ferenc* bölcséleti doktor, kegyes tanító rendi áldozópap. 1810–14 között Szegeden, a Kegyes Oskolában történelmet tanított. Mint könyve előszavában elárulja, a zentai ütközet történetét Vedres István barátságos buzdítására írta meg. A felkérés Zenta városától érkezett:

„Ns. Mihákovits Antal Úr ezen Városnak mostani érdemes Notáriussa vala az, a'ki a' hajdani nagyra termett lelkü Vitézek bátor tökéllésétől .. ditsőséget ... nyomtatásban és rézre tett rajzolatban példátlan buzgósággal, és fáradsággal közleni különösen iparkodott.”

Ugróczy tanulmányát *„tudományos ismeretterjesztő”* munkaként értékelhetjük. Ő is annak szánhatta, erre utalnak a lábjegyzetek, amelyekben rövid ismertetéseket ad eseményekről, személyekről és a munkában előforduló, kevésbé közismert településekről. Itt kapott helyet Savoyai Eugen életrajza is. A könyvecske végén közli a munkája megírásához felhasznált latin, francia és német nyelvű irodalmat.

A szerző részletezi az 1697. szeptember 11-én lezajlott ütközet előzményeit, a csatát, és az azt követő eseményeket. Itt a közölt akvarell megértéséhez a török tábor leírását idézzük. *„Zentán alúl Ada felé a' Tisza parton hármas erősséggel volt mind tábornok, mind a' Tiszán állított hid védelmezve, a' külső állott egy olly nagy felhá-*

nyattatott árokból, hogy akár melly várbéli sátral is fel érne, ennek a' két vége a' Tiszáig nyúltott. (...) A' második erősséget tették a' szekerek, és mindenféle podgyász, mellyek a' külső ároktól bellyebb köröskörül úgy voltak helyeztetve, hogy már csak elegendő véd helyül lehettek a' Törököknek. Végre volt a' leg belsőbb sántzolás, melly mind a' két külső erősség védelmére, mind a' hidnak és az azon való általmenetelnek oltalmára szolgált – Túl a' Tiszán a' hid mellett a' már által vitetett ágyúk valának helyeztetve, a' hidon felül (...) Mustafa a' már által költözött lovassággal, az innenső Török táborban pedig vala mi 60 ezer ember.” Savoyai ezredei a Tiszára támaszkodva, félkörben ölelték körül a hídfőben berendezkedett törököket.

A leírt események kiválóan szemmel követhetők a mérnöki pontossággal készült mozgalmas rajzon. Készítője *Barzellini József*, a kép eredetijét szintén Vedres István biztatására készítette Vedresházán. A nagyméretű tus- és vízfestmény érdekessége, hogy a Történelmi Képcsarnokba került, Vedres István ajánlotta a Nemzeti Múzeumnak.

Nyomdatörténeti érdekessége, hogy a könyvecske azon kevés nyomtatvány közé tartozik, ami a merész elemző szerint egy olyan antik környezetbe helyezett kapu, amelyben *talán Savoyai Jenő alakja áll.* Azt elmondhatjuk, hogy a Vedres által saját munkáihoz készített szegedi témájú fametszetek több kiadványban felbukkannak, ez a Savoyait mintázó tudomásunk szerint másban nem jelenik meg.

A zentai csata előzményei és következményei Az utolsó „szent” háború

RICZ Péter

Háromszáz évvel ezelőtt, 1699 telén kötötték meg az ún. karlócai békét, ami egyben biztosította a Duna-Tisza közének, valamint a Szerémségnek az oszmán-török fenntarthatóság alóli „felszabadítását”. A Karlócán (Sremski Karlovci) kötött béke egy másfél évtizedig tartó, rendkívül véres háborúnak a befejeztét jelentette. Az utolsó „nagy” kereszties háború valójában Bécs 1693-as sikertelen török ostromának eredményeként indult. A Habsburg főváros ugyan megmenekült, de Nyugat- és Kelet-

Európa uralkodóinak, mai szóhasználattal élve, „tele lett a hócipőjük”. XI. Ince római pápa hathatós támogatása mellett megalakult a Szent Liga (La Sagra Lega). A szövetséget az osztrák (I. Lipót császár és király), a német (bajor, frank, sváb, szász), a lengyel (Sobieski János) és végezetül az orosz (I. Nagy Péter cár) uralkodók kötötték. A szövetség ütöképes (zsoldos) hadsereget hozott létre, amely megkezdte a török birodalom elleni támadást. Az első látványos sikert Buda 1686-os bevételé jelen-

Savoyai Jenő

I. Lipót császár

tette, ám a kegyetlen háború fordulópontja valójában 1697-ben, Zentánál következett be. Ennek előzményei a következők voltak:

1696-ban a bécsi haditanács I. Frigyes (Erős) Ágost szász választófejedelemet bízta meg a keresztény sereg vezetésével. Ez a döntés nem bizonyult szerencsésnek. A terepviszonyokat egyáltalán nem ismerő Frigyes Ágost a hozzá hasonló, ambiciózus II. Musztafa török szultánnal szemben nem volt eredményes. A Bánság területére áttevődő hadmozdulatokban a keresztény seregtettek a szó legszorosabb értelmében a bánáti

végtelen mocsárba veszttek. Így a Heténynél (Hetin) lezajlott „döntő” ütközet (1696. szeptember 26-án) nem hoz(hat)ta meg Frigyes Ágost fővezérnek az oly áhított harci dicsőséget. Sőt, a csata méreteihez képest a császáriak súlyos veszteségeket szenvedtek, hiszen életét veszítette I. Lipót személyes jó barátja, Donat Heissler tábornagy, továbbá Polland (Boland) lovassági tábornok, aki a balszárnyat vezényelte, illetve súlyosan megsérültek Charles Vaudemont és Heidersheim hercegek. A császári főtisztek körében mind nagyobb lett az elégedetlenség Frigyes Ágost iránt, aki azonban önszántából nem volt hajlandó lemondani a fővezéri címről. Végül egy szerencsés történelmi pillanat megoldotta ezt a kínos dolgot. Az 1696 júniusában elhunyt Sobieski János lengyel király betölthetetlen trónjáért folyó vetélkedésből Frigyes Ágost került ki győztesen, akinek azok után már nem volt mit keresnie a II. Musztafa ellen vívott „balkáni” küzdelmekben. Ernest Rüdiger Starhemberg tábornagnak, a bécsi haditanács elnökének javaslatára I. Lipót császár 1697. április 27-én François Eugene de Soissons Savoyai herceget nevezte ki a balkáni keresztény haderő főparancsnokának.

A magyarul Savoyai Jenőnek nevezett, francia királyi családból származó herceg, többek között az akkortájt a nyugati fronton (épp a franciák ellen) harcoló Lajos badeni örgrófnak (a híres Türkenluisnak) volt az unokatestvére. 1663-ban Párizsban született, a francia királyi család egyik szélágához tartozó Moric Eugen Savoie Carignani herceg, Saisons grófja legkisebb fiaként. XIV. Lajos, a Napkirály udvarában nőtt fel, ahol alacsony termete és gyenge fizikuma miatt nem támogatták katonai pályáját, amiről ő viszont nem akart lemondani. Jobb híján a

gyűlölt ellenségnek számító I. Lipóthoz szökött Bécsbe, ahol 1683-ban beállt a Habsburg uralkodó török ellen készülő seregébe.

A sokak számára váratlan főparancsnoki kinevezését követően Savoyai Jenő egy kb. 90000 főre duzzasztott hadsereggel rendelkezett. A bécsi haditanács tartott II. Musztafa szultántól (nem véletlenül!), ezért állított ki ebben az évben egy ilyen hatalmas sereget. Egy biztos, a padisah még nem mondott le Magyarországot területének visszafoglalásáról. Elődei nyomdokain haladva II. Musztafa is elővette azt a bizonyos „Thököly-ütökártyát”. Már lassan évtizedekre visszamenőleg a törökök, ha kellett, mindig felhasználták Thökölyt és kurucait a magyar belpolitikába való beavatkozáshoz. Most is ez történt. Az isztambuli Porta cukkolására Thököly Imre fogadott fia, Thököly Ferenc kirobbantotta az ún. hegyaljai kuruc felkelést. Sajnos ez az esemény(sorozat) a magyar nép történelmének egyik szégyenfoltja lett. Amíg Pálffy János és Koháry István főkapitányok nemesi bandériumai, vagyis magyar huszárai saját véreiket gyilkolták, a déli végeken „német”, dán, szász, frank, osztrák, cseh, olasz és nem utolsósorban horvát-rác (szerb) zsoldosok sokasága aratta le a török elleni felszabadító háborúk legnagyobb katonai sikerét Zentánál, ahol velük szemben a szultán oldalán Thököly Imre kurucai harcoltak.

1697 nyarán II. Musztafa szemei előtt csak egyetlen cél lebegett. A mintegy 80 000 főt kitevő hadával megsemmisítő csapást kívánt mérni a keresztényekre. Mára már számtalan hadtörténész elemezte az oszmán hadvezetés melléfogásait és katasztrofális vereségük okait. Általában mindenki egyetért abban, hogy a majdani nagy zentai kudarcot a török főtisztek széthúzása okoz-

Menekül a török a támadó császári és magyar harcosok elől

ta. Sem a szultán, sem a nagyvezír, Elmaz Mehmed nem tudták eldönteni, miként lehetne a hön kívánt „kegyelemdőfést” a gyuroknak megadni. Az is vitathatatlan, hogy a zentai csatát a török gyalogság vesztette el. Közöttük a janicsár ezredek és a legendás anadóliai, illetve a rumélliai hadtest, a mindenkor oszmán haderő színe-java. Újabb mind többen a szakemberek közül úgy vélik, a zentai csata kimenetelét a gyenge török emberanyag határozta meg. Az előző évek számtalan elvesztett csatája rendkívül nagy embervesztést okozott az oszmán haderőnek. Minden jel szerint a szultánnak és a nagyvezírnek csak létszámban volt nagy hadserege, harci értékben korántsem. Mozgósítaniuk kellett a birodalom egész területét a Közel-Kelettől a Balkánig. Volt, ahogy volt, a csata napja vérszesen közeledett.

Savoyai Jenő a császári sereg derékhadával a Zenta alatt már korábban kiépített táborban várta be Vaudermont herceg altábornagy győztes hegyaljai csapatait, továbbá Rabutin de Bussi tábornagy erdélyi segregtestét. Jenő herceg, a bécsi haditanács értékelése szerint mintegy 60 000 főnyi mozgó haddal rendelkezett. Fogalma sem volt, mi lehet a szultán szándéka. Amikor II. Musztafa csapatai lerohanták a titeli palán-

Török zászló rajza

kot, Savoyai megindult délnek. A császáriak úgy számítottak (ami igen logikus volt), hogy a szultán Pétervárad megtámadását tervezi. Erre azonban nem került sor, mert II. Musztafa északnak fordult. A két hadsereg valójában egymással szemben párhuzamosan

mozgott észak-dél vonalon, de ekkor még nem tudtak egymásról. Miután a törökök elérték Zentát megkezdtek az átkelést a bánáti oldalra. A történészek véleménye szerint ekkor dőlt el véglegesen, hogy az oszmán had Erdély bevételére indul, amire elsősorban Thököly Imre biztathatta a szultánt.

A császári fővezérség nagy szerencsésére szeptember 11-én egy portyázó huszárcsapat elfogta (Kis) Dzsáfer pasát, a török felderítő parancsnokát. Kihallgatása során Jenő herceg pontos képet kapott az oszmán hadsereg zentai felállításáról. Francia hadimérnökök irányításával folyik az átkelés a bácskai oldalról Bánátba (a csökai magaslatra), ahová a szultán és a szpáhi nehézlóvasság már át is jutott. Elmász Mehmed nagyvezír a tűzérséggel a jól megerősített sáncok mögött (a császáriak kiinduló helyén) fedezi a folyamatosan átkelőben lévő gyalogságot. Rajtuk kívül a bácskai hídfőben még Thököly Imre könnyűlovassága tartózkodik.

Jenő herceg a hírek hallatára hadvezetési szempontból páratlan döntésre szánta el magát. Kiadta a parancsot a menetből történő általános támadásra. A XVII. század végi hadviselési szokások ismeretében ez egy rendhagyó, és ugyanakkor nagyon kockázatos húzás volt. A szokatlan haditerv értelmében Siegbert Heister tábornagy közel a Tiszához a jobbszárnyon, Commercy herceg tábornagy a derékhaddal a török sáncrendszer közepén, míg Guido Stahremberg gróf tábornagy egy átkaroló hadmozdulattal a balszárnyon támadott. Mág kideríthetetlen okokból a török nagyvezír nem próbálko-

Császári szolgálatban álló magyar huszár

zott számottevő ellencsapással, pedig Thököly könnyűlovassága játszva szétverhette volna a felvonuló császáriakat.

Szeptember 11-én d.u. 5 óra tájban (!) a mintegy 60 000 fős császári had félkörben körülfogta a Tiszát és támadásba lendült. A kb. 70–80 ezres oszmán seregnek mintegy fele ekkor még a bácskai oldalon várt az átkelésre. Közülük rengetegen maradtak a csataterén, illetve fulladtak a Tiszába. A császáriak elsöprő erővel rohamoztak, mire az oszmán hídfőben hatalmas zűrzavar keletkezett. Különösen azt követően, miután a keresztény tüzérség néhány pontos találattal szétszakította a 60 hajóból álló tiszai pontonhidat. A török főtisztek kezéből kicsúszott az irányítás, aminek következtében megkezdődött az ilyenkor szokásos borzalmas öldöklés. A kétségbeesetten védekező janicsárok állítólag „mind egy szálig” elvesztek. A hídfőbe rekedtek nagy része a Tiszába vetette magát és úszva próbált átjutni a biztonságot jelentő túlsó partra. Ez kevesüknek sikerült. Becslések szerint az éj beálltára 20–25 ezer oszmán katona holtteste borította a zentai csatateret és környékét.

Az éjszakát a császáriak teljes harci készségben töltötték. Természetesen fogalmuk sem volt, mekkora győzelmet arattak az előző nap. Azután reggel a kiküldött feldehárítók jelentették, az oszmán sereg minden málháját hátrahagyva visszavonult Temesvár irányába. Savoyai Jenő és parancsnokai nem értették, hogy a törökök miért adták fel a küzdelmet ilyen „viharos” gyorsasággal. Persze, nem tudhatták, hogy II. Musztafa szinte teljes vezérkarát elvesztette az ütközetben. Valójában ez egy hadtörténelmi kuriózum, mert aligha volt példa a történelem során arra, hogy egy ilyen nagy létszámú hadsereg a mindössze pár órás összecsapásban teljes főtiszti állományát elvesztette volna! A későbbi csúsztatások mellőzésével következő a bizonyítható oszmán veszteséglista: életét veszítette a bácskai hídfőben parancsnokló török nagyvezír, Elmasz Mehmed. Úgyszintén elesett Fastli pasa adani kormányzó, az oszmán hadsereg vezérkari főnöke. Továbbá Misirtizáde Ibrahim pasa, anadóliai helytartó-hadtestparancsnok, Dzsafer pasa (ilyen nevű több volt!), a ruméliai hadtest parancsnoka, Balrazáde Mohamed, a janicsárok főagája. Azonkívül egy tucatnyi parancsnok-helyettes, illetve mintegy 60 janicsár ezredes (kapitány), húsz-egynéhány lovassági aga és még számos gyalogsági és tüzérségi vezénylő tiszt. Már ez a felsorolás is elképesztő, hiszen a császáriak részéről mindössze Reuss gróf tábornagy

Török-magyar csatajelenet

kapott halálos sebet, aki később Szegeden szenvedett ki. A császáriak embervesztése halottakban és sebesültekben 2 500 főre tehető, tehát alig egy tizede az ellenfelének. Itt kell megemlíteni, hogy Thököly Imre, aki végig a zentai hídfőben harcolt, halottnak tetette magát, és csak másnap, a Tiszátátúszva tudott megmenekülni.

Az oszmán sereg szinte teljes hadtápjá is a császáriak kezébe került. Többek között 160 különböző ürméretű ágyú a megfelelő löszerkészlettel. A nagyvezérmel talált szultáni pecsét mellett Jenő herceg csapatai 100 hadizászlót, 5 harci dobot és 11 (szent) boncsokot (szultáni hadijelvényt) zsákmányoltak. A fáma még a szultán háremhölgyeiről és mesés hadipénztárról is szól, ám ezek nem bizonyíthatók.

A következő év elején a sztambuli Porta elemezte az újonnan előállt katona-politikai helyzetet, és január végén békét ajánlott Bécsnek. De olyat, amiben I. Lipót, a legyőzött diktálta volna a feltételeket. A zentai fényes siker után szóba sem állt II. Musztafával, aki erre 1698 tavaszán az új nagyvezírt, a köprülü dinasztíából származó Amdzsadze Hüszsein pasát küldte egy nagy létszámú, de csekély harci értékekkel bíró sereggel északnak, Belgrád irányába. Ellenlépésként Savoyai Jenő Pétervárad felé indult egy 40 000 főnyi mozgó derékhaddal, azonban ez évben összecsapásra már nem került sor.

A másfél évtizedig tartó háborúskodás teljesen kimerítette a török birodalmat. Ugyanakkor a Szent Szövetség főtisztjei

sem áhitották már úgy mint korábban a harci dicsőséget. Világossá vált mindét fél számára, hogy a fegyverek helyett a diplomáciának kell átvennie a szót. Ezért 1688 második felében lázas diplomáciai előkészületek folytak mind Bécsben, mind Isztambulban. A háborúban lévő két hatalom között Anglia és Hollandia közvetített. November végére megteremtődtek a feltételek a békére. Helyszínül a senki földjén álló romos Karlóca (Sremski Karlovci) települést jelölték ki. Itt egy reprezentatív sátortáborot állítottak fel a tárgyalások lebonyolítására, illetve a résztvevők elszállásolására. 1698. november 13-án ünnepélyes keretek között kezdetét vette a békeértekezlet. A Habsburg császárt Wolfgang zu Öttingen birodalmi gróf-császári titkos udvari tanácsos, Leopold Schlick gróf tábornagy és Luigi Ferdinando Marsigli hadmérnök-tábornok képviselték. A Szent Liga többi tagja közül Frigyes Ágost lengyel király Stanislav Malankowsky poznani palatinust, I. Péter orosz cár Prokop Bogdanovics Voznyicint, míg a velencei dózse Carló Russini lovagot bízta meg a részvétellel. A szultán az oszmán kancellárt, Rami Mehmed reis effendit és Alessandro Mavrocordatót, a Porta tolmácsát hatalmazta fel a tárgyalásra. A közvetítők az angol lord William Paget és a holland Jacob Colyer voltak. A tárgyalások olasz nyelven folytak és a zord télbe forduló időjárás közepette 1699. január 24-éig tartottak. Két napra rá, január 26-án megtörtént az okmányok ünnepélyes aláírása.

Ezek szerint I. Lipót német-római császár és király, valamint II. Musztafa oszmán szultán békeszerződést kötöttek a következő feltételek mellett: Erdély Habsburg fennhatóság alatt marad, a Temesközt viszont a törökök tartják meg. A szultán lemond Magyarországról, azzal, hogy a déli és a nyugati határokat pontosan kijelölték. A békeszerződésnek még számos kitétele volt, mint pl.: a fogolycsere, a keresztény vallásgyakorlás (iszlám területen), de szerepeltek egyes más országokat érintő területrendezések kérdései is. Valójában a Porta a karlócai békeszerződésben csak a már katonailag amúgy is elvesztett területekről mondott le. Ezzel mindenki nagyon meg volt elégedve, kivéve a magyarok, akik hamar rájöttek, a béke Magyarországnak a Habsburgok által történt újbóli elfoglalását jelentette. Ez azonban már egy másik történet.

Vizek Adorján és Zenta között Müller 1706-os térképén

HOVÁNY Lajos

Johann Christoph Müller (1673–1721) már többször említett, 1706-ban elkészített, déli tájolású térképén a Tisza Adorján és Zenta közötti szakaszán azt a *Tatalija* nevű vizet ábrázolta, ami a folyó egy kanyarulatát vágta át (1. melléklet). Ugyanitt a bácskai árterben két felszínvizet jelölt: a jelenlegi Adorjánnak megfelelő területtől délre a *Krivi fok*, Zentától északra pedig egy névtelen, fokként is működhetett víz kapcsolódott a Tiszára. A továbbiakban a szakirodalom és a térképezett történelmi források segítségével kísérletet teszünk a vizekkel kapcsolatos vizügyi tanulságok megfogalmazására.

Az Adorján és Zenta közötti tiszai árter 1224-es határbejárásra vonatkozó állapotát leíró szakirodalom (Ortvay Tivadar, Csánki Dezső, Iványi István, Fábri Jenő, Szekeres László, Györfy György, Gyetvai Peter, Rokay Péter és Dobos János) alapján megállapítható, hogy a középkori Zentától nyugatra-északnyugatra az a „Chechthow”/„Chechto”/„Chechtoo”/„Chechtou”/„Chechtov”/„Chechtow”/„Chek-tou”/„Chetó”/„Chechtó”/„Csecs-tó”/„Csecs-tó”/„Csész-tó” nevű halastó terület el, amit a „Chechtoo”/„Chechtow” nevű árok kötött a Tiszára. Egy részét, talán mint halásztanyát a „Fejértó”/„Feyertow”/„Feyrtow”/„Feyrtou” képez(het)te, a Tisza halásztanyáját pedig a „Capusfeu”/„Laposfeu” tó. Határában a „Disznó” és a „Halmas” halastavak, a „Homurber”/„Homurher”/„Homu-sher” ér vagy meder, valamint a „Tamar” mocsár helyezkedtek el.

A Bél Mátyás-féle Csongrád megye leírása (1732) megállapítja, hogy a *Csesz-tó* Kanizsa melletti Gyékény-tóhoz „hasonlóképpen kapta nevét a Cseszte nevű majortól, mivel ennek földjét foglalja el. A törökverés idején híressé lett Zenta város fölött lép ki, és több mint egy mérföldes kanyarulatot tesz.” „Sok rét és mocsár van – olvasható ugyanerre vonatkozólag az I. katonai felméréshez készült Országleírásban (1782–1785) –, amelyeken se gyalog, se lovon nem lehet átmenni.” A *Csesztó* a „Gyékény tó”-hoz hasonlóan „a” mellette lévő szabad pusztától vette nevezetét – állapítja meg a Vályi András-féle leírás –, kifoly Szinta felett, mely a Törökökkel való ütközetről nevezetessítették, s egy mértföldnél szélesebbre terjed, több kisebb tavait rövidségének okáért elhaltattyuk. Erdői nintsenek, s fa helyett

leg inkább nádjal élnek. Vadgya elég, s kót-sak madarak is vagynak benne, több számos különböző madarait, s vízi állatjait elhaltatván.” Kiegészítve ezeket Fábri Jenő és Koroknay Ákos véleményével leszögezhető, hogy a 18. században a Zentától északnyugatra elhelyezkedő „Csesztó”/„Csesz-tó”/„Csész-tó” olyan hasznosítható halászó hely, illetve Zenta fölött a Tiszából kilépő tó volt, aminek a század végén több kisebb tavát ismerték.

E vizek 19–20. századi állapotába Dudás Gyula (Muhoray A.), Kalmár Simon, Penavin Olga, Papp György és Matijevics Lajos munkái alapján nyíltak betekintésünk. Megállapításuk alapján a következő felszínvizek sorolhatók fel:

a) Zentánál:

- a „Csesztó”/„Csész-tó”/„Csész-tó”/„Csisztó”/„Csösztó”/„Kéktó”/„Szesztó” felszínvíz, illetve tó a várostól északnyugatra,
- a „Fényes tó”/„Fényes-tó”/„Fénytő”/

„Fény-tó” felszínvíz, árterület, illetve halastó a várostól északra,

– a „Tökös-tó” tó a várostól északra, illetve

– „Zanoga”/„Zanoga tó” felszínvíz, halastó, illetve tó a várostól ugyancsak északra,

b) Adorjánánál:

– a „Fényes”/„Fényestó”/„Fényes tó”/„Fénytő”/„Fény-tó”/„Finyös”/„Finyös-tó” tó, illetve határrész, a Zentai-rétben,

– a „Hid ere” időszakosan vízzel megtelt határrész, az Alsó-rétben,

– a „Második fok” határrész, a Kö-rös-ér Adorjántól délre húzódó egykori ága,

– a „Zsombékos-ér” ér, amiben gyakran van nád és sás,

c) Felsőhegynél:

– „Chechtew”/„Csetto”/„Csész-tó”/„Csész-tó” nádas, valamint

– a „Csesztói-csatorna”/„Csesztói csatorna” nevű csatorna.

A Györfy György-féle munkához mellékelt „Bodrogvármegye a XIV. század végéig” című térképen a Tisza Alsó-Adorján és Zenta közötti árterének felirata Csecstó – Zentától északnyugatra ebben egy félhold alakú tó van.

A jelenlegi Adorjánnak megfelelő terület (1) és Zenta (2) közötti vizek bemutatása Johann Christoph Müller 1706-os, déli tájolású térképén. 3 Tatalija; 4 Krivi fok; 5 a névtelen, fokként is működhetett víz.

– a 19–20. században a „Hid ere”, illetve a „Zsombékos-ér” ér, Adorjánánál,

e) a Tiszával valószínűleg fokjellegű medrekkel négy tava (Fényes-tó, Csész-tó, a Zenta közeli két kerekded tó) volt kapcsolatban – a Csecstó összeköttetésének neve a középkorban „Chectoo”/ „Chech-tow” mesterséges árok, a 19–20. században pedig „Csesztói-csatorna”/ „Csesztói csatorna”/ „Čestoi kan.”/ „Kan. Česta”, valamint

f) a közelében volt Körös-ér szakasz egykori ága a „Második fok” határrész – ez is fokjellegű kapcsolat emléke lehet.

Összevetve mindezt a bevezetésben említett Müller-féle ábrázolással, egyértelművé válik, hogy a „Krivi fok” azzal az Adorjánról délnyugatra levő Körös-ér ággal hozható összefüggésbe, ami Csész-tó közelében kapcsolódott az Adorján és Zenta közötti tiszai ártérre, a másik névtelen, fok jellegű felszínvíz pedig Csesztói-csatornával. Az eddig elvégzett elemzésekkel összhangban újra csak az állapítható meg, hogy a Müller-féle, 1706-os határtérkép céljának megfelelően igen részletesen bemutatja a Tisza Adorján és Zenta közötti árteret is, illetve az itt volt eléggé összetett, jelenleg több mint hét és fél évszázados vízrendszert. Megismerése a terület hidrogeológiai tulajdonságának a feltárását is segíthetné.

Irodalom

Borovszky Samu (Szerkesztette): Bács-Bodrog vármegye. – Budapest: Országos Monografia Társaság (1909), I. kötet.

Bél Mátyás: Csongrád és Csanád megye leírása. (A kötetet sajtó alá rendezte, a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta, a képanyagot válogatta: Zombori István.) – Szeged: Móra Ferenc Múzeum 1984. (A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980/1, 2.)

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. – Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia 1890. I. kötet.

Dobos János: Kanizsa, Martonos és Horgos a török hódoltság korában, 1526–1699. – In.: Bošković, Branka; Mgr. Dobos János; Dr. Papp György; Dr. Pató Imre (Szerkesztőbizottság): Kanizsa Monográfiája. I. történelmi rész. Az ősidőktől 1848-ig. 1. kötet. – Cnesa: Kanizsa 1995, 107–222.

Fábrí Jenő: Zenta története 1526-ig. – Senta: Gradja za Monografiju Sente. Rukopis 1965. (Gradja za Monografiju Sente)

Gyetzai Péter: A Tiszai korona-kerület településtörténete. A Tiszai korona-kerület története és újkori magyar népességének eredete. – Kalocsa: Kiadja a kalocsai Viski Károly Múzeum mellett működő Kalocsi Múzeumbarátok Köre 1992, I. kötet.

Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza. Abaujvár, Arad, Árva, Bács,

Baranya, Bars, Békés, Bereg, Beszterce, Bihar, Bodrog, Borsod, Brassó, Csanád és Csongrád megye. – Budapest: Akadémiai Kiadó 1987. (Harmadik kiadás)

Iványi István: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. – Szabadka: Szabados Sándor könyvnyomdája 1906, 4. kötet.; Szabadka: Szabados Sándor könyvnyomdája 1907, 5. kötet. (Faksimile kiadás: Szabadka: EBI 1991, 2. kötet.)

Iványi István: Magyarokanizsa. – In.: Borovszky Samu (Szerkesztette): Bács-Bodrog vármegye. – Budapest: Országos Monografia Társaság (1909), I. kötet, 311–319.

Kalmár Simon: Zenta. – In.: Borovszky Samu (Szerkesztette): Bács-Bodrog vármegye. – Budapest: Országos Monografia Társaság (1909), I. kötet, 273–289.

Koroknay Ákos: Kanizsa és Martonos határvidéki korszaka. – In.: Bošković, Branka; Mgr. Dobos János; Dr. Papp György; Dr. Pató Imre (Szerkesztőbizottság): Kanizsa Monográfiája. I. Történelmi rész. Az őskortól 1848-ig. – Kanizsa: Cnesa 1995, 223–326.

Magyar László: J. Fridericus Glasser 1770. évi térképe. – Bácsország (A Szabad Hét Nap Vajdasági honismereti szemléje) 1996, 10, 2–3.

Matijevics Lajos: Bácska történelmi víznevei. – Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete 1986.

Muhoray A.: Bács-Bodrog vármegye vizei. (Erek, tavak és mocsarak.) – Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve, Zombor 1898, 1, 34–41.

Nejgebauer, Viktor; Živković, Bogoslav; M. Tanasijević, Đorđe; Miljković, Nikola: Pedološka karta Vojvodine. – Novi Sad: Institut za poljoprivredna istraživanja, 1971.

Ortvay Tivadar: Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végéig. – Budapest: M.T. Akadémia Könyvkiadó-hivatala 1882. I. kötet.

Papp György: Kanizsa és környéke földrajzi neveinek adattára I. – Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete 1982. (Vajdaság Helységeinek Földrajzi Nevei 8.)

Penavin Olga, Matijevics Lajos: Zenta és környéke földrajzi neveinek adattára. – Újvidék: Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete 1980. (Vajdaság Helységeinek Földrajzi Nevei 5.)

Rokay Péter: Kanizsa az első említéstől a török hódoltságig. – In.: Kanizsa Monográfiája. I. történelmi rész. Az ősidőktől 1848-ig. 1. kötet. – Cnesa: Kanizsa 1995, 77–106.

Szekeres László: Középkori települések Észak-kelet-Bácskában. – Újvidék: Forum Könyvkiadó, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete 1983.

Vályi András (készítette): Magyar Országnek leírása. Mellyben minden hazánkbeli Vármegyék, Városok, Faluk, Puszták; uradalmak, fábrikák, huták, hámorok, savanyú, és orvosi vizek, fordőházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, taval, szigetek, erdők, azoknak hollételek, Földes Urok, fekvések, történettyek, külömbféle természetbeli tulajdonságaik, a' betűknek rendgyek szerént feltaláltatnak. – Budán: a' Királyi Universitásnak betűivel 1796, I. kötet.

A Tisza Adorján és Zenta közötti ártere Magyarország 1896-os térképén.
1. „Pap halom”; 2. „Felső rét”; 3. „Keresztes erdő”; 4. „Csesztói csatorna”.

Rabmunka a Bega-csatornán

KUNKIN Zsuzsanna

A Bega egész folyása mentén a bánáti rónát szeszélyes kanyarulataival annyira elposványosította, hogy a XVIII. század elején szükségessé vált a mocsaras vidékek lecsapolása és a folyó tervszerű szabályozása. A munkálatokat gr. Merczy Kolozs (1666–1734) császári fővezér, a törökverő Savoyai seregeiben is szolgáló hős katona, a temesi bánság kormányzója szervezte meg. Mint kormányzónak nagy érdemei voltak a törökök által elpusztított vidékek életre keltésében is. Németeket, franciákat, olaszokat és spanyolokat telepített Bánátba, főleg Nagybecskerekre és környékére. Az újonnan érkező telepesek azonban hamarosan a Bega menti mocsarak okozta mocsárláz áldozatai lettek. Ezért volt szükség a vizek minél előbbi rendezésére.

A Bega szabályozásához számos terv készült, de a munkák nagyon lassan folytak. Faúsztatás és hajózás céljából még a XVIII. század elején sikerült Temesvártól Klekig alkalmas csatornát ásni, meghagyva a régi medret is.

Az új csatorna azonban száraz évszakokban nem volt hajózható, ezért Kostély mellett egy zsilippel ellátott 10 km-es tápcsatornát kellett ásni, mely a Temesből kapta a vizet. Az 1783-ban történt szabályozás alkalmával még rabokat is dolgoztattak a csatorna ásásánál, megdöbbenően sanyarú körülmények közepette. Egy erre vonatkozó okmányból idézünk, melyet Bécsből a Cseh-Osztrák kancellária a magyar udvari kancelláriához intézett 1783. április 4-én.¹

„Méltóztatott Ő cs. kir. Főlsége hozzám intézett legfelsőbb kézjegyzékében a többi pontok közt azon kérdést tenni föl, hogy a hajózás útjának a Tiszától Temesvárig leendő kitisztítására nem lehetne-e az itten levő fenyítő- és dolgozó-házból száz vagy több közmunkára több évre ítélt férfit alkalmazni nagy csolnakokhoz odalánczolva, a hol ők míg a vízi út tart éjjel-nappal ott maradnának és akiket ottan nappal munkára használnának s éjjel ismét a hajókon bilincseikhez lánczolinának, olyképpen azonban, hogy egymás mellett feküdhessenek, a szükséges őrséget velük küldenék vagy őrsésük végett a magy. kancelláriával megegyeznének. Pénzt nem kapnának, hanem étellel el lennének látva; az őrség részéről néhány deszkából össze-

ütött barakkot kellene készíteni, a melyekben aludhatnának és főzhetnének.”

A Bega mint vízi út és közlekedési vonal kevés gazdaságilag aktív területet érint. A hajók tonnakilométer-teljesítménye alapján a folyó ma már teljesen jelentéktelen. Vajdasági szakaszán a sporthajózást is csak Becskerekben ápolják, azt is a régi Begamederben létesített mesterséges tava-

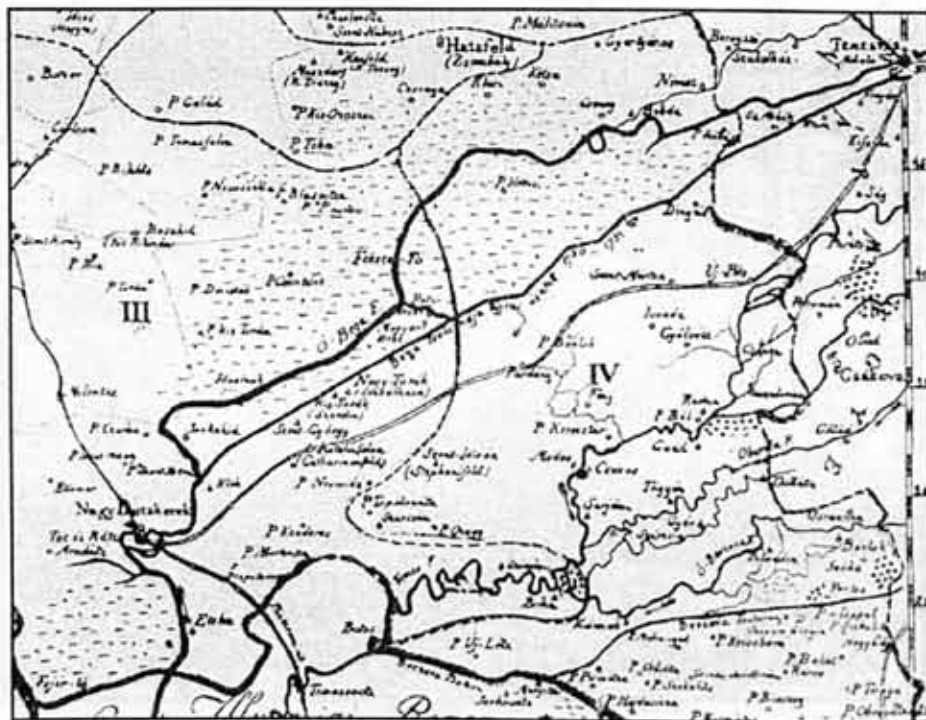
kon, ill. a környező vikendtelepeken. Valamikori vízellátó és haltenyészti szerepe is kiveszőben van, egyedül a sporthorgászok számára nyújt némi szórakozást.

Ha a környezetszennyeződés és elhanyagoltság ilyen tempóban folytatódik mint ahogyan azt a mai statisztikák mutatják, lassan kárba vész a rabláncra vert kubikosok munkája és a Begából hamarosan csak egy kék vonal marad a térképen.

1. Vajna Károly: Hazai régi büntetések, Budapest, ny. Lőrintz János „Univers” könyvnyomda, 1906.

Vizhordók a Begán 1904 táján

A Bega-csatorna 1700-ban

Iványi István:

Az evangélikus és református hitközségek fejlődése Szabadkán

HORVÁTH József

Az emlékezések és évfordulók időszakát éljük, amihez hozzájárul az ezredforduló közeledte is. Ez alkalommal szeretném Szabadka polgárai elé tárni azt, amit őseink már megírtak, meg amit nekem sikerült levéltárakban, könyvtárakban fellelni e két protestáns vallási felekezet múltjáról.

A továbbiakban idézünk Iványi István, Szabadka legjelesebb krónikása füzetéből, amely igen hűen tükrözi a korabeli eseményeket, állapotokat, úgy városunkra vonatkozókat, mint a protestáns egyházak létezésére, egyesülésére szétválására vonatkozókat, valamint a kat. egyházak viszonyulását ezen egyházak iránt.

„Protestánsok már régebben telepedtek le városunkban, azonban mindig oly csekély számban voltak, hogy egyházzá nem alakulhattak; némelyek meg épen a katolikus egyházhoz szoktak, s idővel a maguk vallásáról is megfeledeztek, gyermekeiket katolikusoknak nevelték, míg a többiek elenyésző csekélységök érzetében jobb idők után sopánkodtak, a midőn nekik is egyházzá alakulniok sikerülni fog.

Az első ilyen mozgalom ez iránt 1863-ban történt. Junius hó 14-én Simon József reform. ifjú végrendeletében 40 frtot hagyományozott egy Szabadkán alakuló reform. egyháznak; junius 19-én Sárjai-Szabó László egy gyermeke keresztelese alkalmából 10 frtot adott ugyan ezen célra. Szilády Áron ref. lelkész Halasról, a ki a temetést és a keresztelest végezte, a fáradsága díjául kapott 22 frtot is e célra ajánlta fel s így a Szabadkán alakulandó reform. egyház alaptőkéjét 72 frtra szaporította.

Erre június 29-én a helybeli reform. és ág. hitv. evang. hívekből többen tanácskozásra összegyűltek és egy szabadkai egyesült protestáns egyházzá alakulni határoztak; a míg azonban rendes egyházzá lehetnek s külön lelkészt tarthatnak, addig Szilády halasi reform. lelkész rendeleteinek vetik alá magukat.”

„Az eképen megalakult egyesült protestáns egyháznak 1863. aug. 16-án tartá az első isteni tiszteletet Szilády Áron a „Pestváros” szálloda nagytermében, a hová a kíváncsiság sok katolikus hallgatót is csalt.”

S itt mindjárt jelentkeznek az első gondok is, ugyanis a Szabadkai Történelmi Levéltár erre vonatkozó kevés adattára arról tanúskodik, hogy a katolikus egyház nem nézi jó szemmel ezt a tevékenységet;

„Nagyságos Polgár Mester Úr!”

A Sz. T. L.-ben a válasz is megtalálható, amely egyértelműen elutasítja a fent idézett kérelem érveit, és engedélyezi a fent meghirdetett istentiszteletet.

Iványi István füzetében a feljegyzések továbbá arról tanúskodnak, hogy az egyesült egyház a gyerekek oktatását is beiktatta tevékenységébe, s a tanítói feladatot Kálmán János vállalta magára. Az „iskola-ügy” újra fölkaparta a hangulatot a városban és a másik fél a Fűzfás utcában levő iskola bezárását követeli, már csak azért is, mert ezt az iskolát katolikus gyerekek is látogatták. Ez a huzavona 1866. jan. 8-án egy polgármesteri átirattal zárul, amely szerint a tanítás megengedettik, de csak protestáns gyerekek részére.

„Ezentúl semmi sem háborította a helybeli prot. egyházat. S talán épen ez volt oka annak, hogy a hitbuzgalom fogyott és a különben is csak prekárius életű egyházközség semmi életjelet nem adott magáról. Csendes álomba merült a protestánsok

ügye, melyet az egyházi főlebbvalóság sem mozgatott, s melyet egy két egyén buzgalma sem volt képes feléleszteni. A következő 14 évben a hitközségi élet teljesen szünetelt, isteni tisztelet soha sem tartatott. Ha keresztelest vagy haláleset adta elő magát, kath. papok vonakodtak a törvény által is kötelességökké tett funkciókat végezni, vagy épen meg is tagadták azt. Némelyek a görögkeleti papokhoz fordultak, s itt kevesebb ellenszenvvel tapasztaltak; mások meg nagy költséggel Szegedről, Halasról, Pacsérról voltak kénytelenek protestáns papot hozatni,...

„Némi tapogatódzás és próbálgatás kísérletezés célhoz nem vezetvén, végre Thomay József ág. h. ev. lelkész Szegedről ájtott és az alakulást előkészítvén 1880. nov. 1-én isteni tiszteletet tartott itten a polgári leányiskola egyik osztályhelyiségében, melyben a reform. hitsorsok is részt vettek. Ennek végeztével tartott értekezletben az evang. lelkész megígérte, hogy a szabadkai híveket évenként négyszer (Febr. 2. jun. 6. szept. 8. nov. 1.) fogja meglátogatni és istentiszteletet tartani; erre a helybeli hívek egyházi ügyei vezetésére felügyelőnek Chobot Ferecz jegyzőnek Iványi István és pénztárosnak Dobel Károly választattak meg. A jelenvolt reformátusok a már sokszor óhajtott egyesülést is felemlítették; ezen ügy azonban az értekezlet jog- és hatáskörön túlesvén, ők maguk illetékes egyházi forumához utasítottak. Mint-hogy azonban maguk az ág. h. ev. hitsorsok is pártolták az egyesülést, mely e különben ismét csak kétséges életű gyöngye egyházat egyedül képes megszilárdítani: az 1881. szeptember 8. tartott gyűlés megbízásából Iványi István felkérte Kármán Pál torzsa reform. lelkészt mint esperest, hogy a két protestáns felekezet kívánatára egy egyesült prot. egyház szervezésére átjönni sziveskedjék.”

Az akkori jogszabályok, egyeztetések, a felsőbb egyházi szervek lassúsága ismét az idő elmúlását eredményezte, míg „végre 1882. nov. 20-án tetté lett az egyesülés”.

Szabadka

Róm. kath. elemi és polgári leányiskola

A szabadkai római katolikus elemi és polgári leányiskola

„Thomay József szegedi evang. lelkész és Kármán Pál torzsi reform. lelkész mint a dunamelléki reform. egyházi kerület megbízottja jelenlétében az EGYESSÉG a teljes egyenjogúság alapján meg is köttetett és aláíratott.”

A történések felgyorsultak, a szabadkai közgyűlés Mukics János polgármester jóváhagyásával 20 lánccsántó földet adományozott a radanováci közlegelőből 1883. okt. 9-én, s ezt bérbe adván 10. évre, az egyesült egyház jövedelemhez is jutott.

A szabadkai evangélikus templom

Az egyházi méltóságok egyesülés iránti jóváhagyása késelt, majd 1885. dec. 8-án a reform. hívek tanácskozást tartottak, amelyen az egyesülést felbontottnak jelentették ki.

Eddig tartott a közös egyház létezése, mely azután évekig tartó osztozkodást vont maga után. Ezek a történések felrázták a hívőket eddigi letargikus hozzáállásukból, és elindult az ág. hitval. evang. egyház önálló működése. Az egyházi ügyek további vezetésére ismét Iványi Istvánt kérték fel. 1886. dec. 15-én Korossy Emil, mint miszionárius lelkész személyesen is megjelent, és átvette az evang. hívek vezetését.

„Mindjárt megérkezése után a derék evang. lelkész főgondját képezte a hívek pontos összeírása, és személyes utánjárásának meg is volt óhajtott eredménye; mert nem csak kétannyi lélek számot volt képes felmutatni, hanem a hívek buzgóságát is még fokozta.”

A hitközség vagyona szép gyarapodásnak indult. Imaház és paplak építésére gyűjtöttek.

Iványi és Korossy sűrűn találkoztak és a fősperességhez többször is kérelemmel fordultak, melyben az esperesség területén levő egyházakban való gyűjtést kérelmezték.

1887-ben kezdődött a gyűjtés, majd a kezdeti sikereken felbuzdulva a belügyminisztériumhoz fordultak a templom és paplak építésére való országos gyűjtés engedélyeztetéséért.

„Hogy mennyire fontos a szabadkai evang. hitközségnek mint a bácsi missio központjának fennállása s felvirágzása, azt mutatja a hozzá csatolt környék terjedelmessége...” melyek mindegyikében

vannak evang. hívek, s melyekből főleg Szabadka-Zombor-Apatin és Zenta városok említhetők fel.”

A tények igazolják „mily fontos, hogy a bácsi missió székhelyén, Szabadkán legalább egy imaház építessék, hogy a környékből bejövő hívek egy a jámbor kedélynek megfelelő helységben hallgathassák a már oly hosszú időn át nélkülözött isteni igének balsamos hatását; úgy szintén egy paplak építessék, hogy a lelkészt felkereső vidéki hívek ne legyenek kénytelenek sokáig kérdezősködni és keresni, míg lelkészüket – kinek oly fontos működési tere nyílik itt – valamely privát házban megtalálják.

EZ A PROTEST. ÜGYNEK FEJLŐDÉSE SZABADKÁN”

Zárószóként elmondanám egy másik kordokumentum alapján, hogy az ágost. hitvallású evang. egyház a mostani templom helyén levő telket annak idején a gyűjtött pénzen megvásárolta, mert a város ingyen telket nem adományozott erre a célra. Terveket szereztek be a templom és a paplak építéséhez, s ezelőtt 100 évvel, 1899. aug. 20-án megtörtént az alapkövetétel.

Az elmúlt idők rögös útjait járva az egyházi presbitérium a már felszentelt templomban – melynek felszentelése 1900. szept. 23-án történt meg – egy emléktáblát emeltetett első lelkészének, Korossy Emilnek.

Korossy Emil emléktáblája

Irodalom

Sz. T. L. 3810/polg./1863, 99. sz.

Az evang. és reform. hitközségek fejlődése Szabadkán, Iványi Istvántól (a Somogyi Könyvtár anyagából, Szeged)

Lackner János: A suboticei ágost. hitv. evang. templom építésének rövid története, Vándorút, 1925. 4-9, Minerva, Subotica, 1925.

Nemrég kaptunk értesítést egy egyháztörténelmi eseményről, mely szerint a római katolikus és az ág. evangélikus egyház 1999. október 31-én a protestáns reformáció emléklapján ünnepléses keretek között, kölcsönösen visszavonják egymás kiátkozását! (a szerző megj.)

Bajmok település története a századfordulóig

– a gondok, népszaporulat és fellendülés tükrében

MOJZES Antal

Bajmok újratelepítése 1771-ben kezdődött. Az új településnek gyarapodása és fellendülése mellett kezdettől fogva voltak gondjai.

A falu betelepítése 1795-ben fejeződött be, amikor is e települést Bács-Bodrog vármegyéhez csatolták. Ekkorra már a szegénység és az inség a tetőfokára lépett. Ennek enyhítése céljából a bajmoki előjáróság a Vármegyei Táblabíróság elnökétől, Mészáros Jánostól tizenötezer forint kölcsönt kért, amit meg is kapott. Erről szerződéssel is rendelkezett, de mivel Bajmok előjárósága a kapott kölcsönt nem tudta a szerződésben meghatározott időn belül visszafizetni, az ügyet Mészáros János a bajmoki Uriszék – ami abban az időben az igazságszolgáltatás intézménye volt (tulajdonképpen a törvény őre) – elé terjesztette. Az Uriszék évente ülésezett, minden peres ügyet ekkor vitattak meg és ekkor hoztak ítéletet is. Mészáros János ügye is itt kapott elégtételt. Néhány évvel később, 1814-ben ismét az Uriszéknek kellett döntést hoznia egy peres ügy kapcsán, ugyanis a bajmoki előjáróság a Matija nagybirtokostól kölcsön formájában felvett 852 pozsonyi mérő búzát szintén nem tudta a szerződésben meghatározott időn belül visszaadni. Az intézmény kötelezte a bajmokiakat a szerződésbe foglalt adósság megtérítésére. Mivel a gazdasági helyzet továbbra sem javult, 1831-ben a bajmoki előjáróság ismét kölcsönhöz folyamodott az élelmiszerhiány enyhítése céljából. Ezúttal a Szabadkai Magisztrátustól 13 814, majd később, 1847-ben a Szabadkai Városi Tanácstól 2000 forint kölcsönt kaptak.

A szegénység és az alultápláltság jelentős negatív hatásokat vont magával. A lakosság egészségi állapota egyértelműen romlott. Gyakoriak voltak a fertőző betegségek, mi több a járványok. Ebből kifolyólag Vinko Zomborčević, a szabadkai Városi Tanács orvosa 1835-ben látogatást tett a faluban, melynek alkalmával megállapította, hogy elterjedt a skorbut. Ennek kiváltóoka a C-vitamin hiánya. A lakosoknak különböző megelőző intézkedéseket ajánlott a figyelmébe, mint például a sör, a bor, az ecet, valamint a torma és a gyömbér rendszeres fogyasztását. Nem tudni, hogy a bajmokiak mennyire tartották magukat ezekhez a tanácsokhoz.

Amikor 1863 nyarán a jó minőségű termőföldről ismert bajmoki kataszteri község szorgos lakossága az aratásra készült, igen nagy természeti csapással kellett szembenéznie. Tűzvész söpört végig a búzaföldeken. Tetemes kár keletkezett. A vörös kakas 1869-ben ismét lesújtott a bajmoki határra.

A sors egyéb csapásoktól sem kímélte meg a bajmokiakat. Két alkalommal jegyezték nagyobb kolerajárványt. Az elsőre 1855-ben, a másodikra 1866-ban került sor. A temetőben – ami a mai Sportközpont helyén állt – naponta 4–5 halottat is temettek.

Az 1866-os év említésre méltó még azért is, mert „emberemlékezet” óta nem jegyezték ekkora telet. Erről a tétről mesélt Harton Tini néni, aki 1903-ban született. Elődeitől hallott erről a rendkívül hideg tétről, amikor sok hó esett és annyira fúj a szél, hogy a mai Ravnica Szövetkezeti Kombinát traktorállomásának helyén (a mai Zrínyi és a Hegy utca sarka) álló Robicsek-féle házat – amit később a bajmokiak Robicsek-boltnak ismertek – annyira befújta a hó, hogy onnan se ki, se bemenni nem lehetett. A közeli szomszédok a hófúvason keresztül a tetőre jutván a kéményen eresztették le a házban lakóknak az élelmet és a vizet, a segítőkészség szép példáját mutatva, megmentve a Robicsek-családot.

Hasonló nagy tél volt 1895-ben, amikor hóolvadás következtében a Duna és a Tisza is kiáradt. A Bajmok határában feltörő belvizek hatalmas mennyiségét a falun keresztül folyó Krivaja patak sem tudta elvezetni, így a medréből kiltört víztömeg elöntötte a környéket. A víz elárasztotta a földeket, ennél fogva a következő idényben gyenge volt a termés. A hóolvadást még az esős évszak is tetézte. Különösen a Moša Pijade és a Strossmayer utca lakói voltak veszélyeztetett helyzetben, minek következtében a bajmoki Községi Képviselő-testület elrendelte a csatornahálózat kialakítását az említett utcákban.

Csapadékban gazdag térről számolnak be a mondák 1941-ből is, amikor hóolvadás következtében a Krivaja patak ismét kilépett medréből. Ez az időszak a gyerekeknek kedvezett leginkább, ugyanis fateknőkben csónakázhattak a hőmpölygő vizen. Az 1942-es hideg, hóban gazdag télre azért

emlékeznek, mert a vadak az élelemhiány miatt egészen a házakig merészkedtek és hatalmas károkat okoztak a gyümölcsösökben.

A betelepítés és a nagy családok alapítása Bajmok lakosságának gyors ütemben történő gyarapodását idézte elő. A falunak 1790-ben 2167 lakosa volt. A bajmoki plébánia lakosságról szóló adatai a következőket mutatják:

év	keresztelték	házasságot kötöttek	elhaláltak
1780	58	6	30
1790	140	21	129
1800	208	16	116
1820	205	43	147
1840	296	50	310
1850	399	91	221
1860	326	36	250
1870	400	81	253
1880	454	72	298
1890	400	54	383
1900	429	83	266
1910	414	96	230

A fenti adatok alapján megállapítható, hogy a lakosság körében igen magas volt az elhalálozás száma. A szegénység, az alultápláltság és a gyógyszerhiány következtében a gyermekelhalálozások száma is igen magas volt.

Egy 1826-os évi vallási megoszlásról szóló kimutatás szerint a falunak 3 975 lakosa volt, ebből 3 931 katolikus, 9 lutheránus és 35 zsidó vallású. A nemzeti összetételről nem tesz említést.

A bajmoki határhoz tartozó kaponyai réten (a Krivaja patak völgyében) zajlott le a történelmi szempontból is igen jelentős eseménynek számító Kaponyai csata, amikor is 1849. március 5-én a Szabadka megvédéséért a szerb katonaság ellen vívott ütközetből a magyar honvédsereg került ki győztesen.

Az 1848/49-es szabadságharc idején, amikor a Magyar Országgyűlés eltörölte az úrbéri viszonyokat (a jobbágyságot) és megszüntette az Uriszéket, megindult a polgári-asodó élet. Az úrbéri viszonyokról szóló

országgyűlési határozat híre Bajmokra is hamar eljutott. Ennek hallatára a bajmoki bíró 1848. április 16-án összehívta a helyi képviselő-testületet és közzétette az úrbéri viszonyok megszüntetéséről hozott határozatot. Az egész falu nevében köszönetet mondtak az országgyűlésnek és az uradalomnak ezért a tettéért. Eladásra került a Trumbiç utcában levő uradalmi ház, valamint a Herczeg és a Fábián ház is, amit minden bizonnyal az akkori Herczeg bíró vett meg. (Ezért lett később a Herczegek tulajdona.) Az uradalmi viszonyok jelentős vonása, hogy tekintet nélkül a nemzeti és vallási hovatartozásra mindenkire egyaránt vonatkozott.

Az 1859-es Ormos dokumentumban található összeírást az akkori főjegyző, Pulhard Anton és munkatársa Kling Alexandar végezték. Az említett évben a falubeli lakosság nemzetiség szerinti összetétele a következő képet mutatta: 2 206 bunyevác, 2 150 magyar, 1179 német és 174 zsidó élt a faluban.

A település iparáról 1810-ben a falu akkori bérője végeztet összeírást. Ebben az évben a faluban négy szélmalom volt. Az összeírásban szó esik a többi iparágáról is, amelyek céhekbe tömörültek. Az 1859-es év a gazdaságra vonatkozóan bővebb adatokat szolgáltat. Bajmoknak ekkor 15 száraz malma, 3 olajmalma, 1 árpamalma és 2 kenderfeldolgozója volt, az iparosokat pedig asztalos, cipész, szabó, kovács, bognár, köteles, kádár, szappanfőző, kelmetisztító és festő, ács kőműves, lakatos, takács, kalapos, mézárós, hentes, pék, bőrfeldolgozó és borbély képviselte. A településnek volt boltja és kocsmája valamint nagyvendéglője is, amely minden település elmaradhatatlan része volt. Így Bajmokon minden kisipari ágazat létezett, amelyek a lakosság közszükségletének kielégítésére szolgáltak.

A Bajmoki iskolában az oktatás 1785-ben kezdődött. Egészen 1852-ig egy tanító dolgozott a gyerekekkel. Ekkor még két tanítót alkalmaztak a már meglévő mellé, így lett az iskolának egy főtanítója (iskolaigazgató) és két segédtanítója. A tanítás ezután magyar, bunyevác és német nyelven folyt. Az első igazgató Scheidler János volt.

Földrajzi helyzete révén Bajmok vasútvalat is kap. Szekeres László nemrég elhunyt szabadkai régész 1995. április 6-án a szabadkai rádió délutáni műsorában elhangzott kijelentése szerint Szabadkára 1869 szeptemberében futott be az első vonat; a Nagyvárád–Szeged–Szabadka–Zombor–Eszék–Fiume vonalon közlekedett. Ekkorra tehető a bajmoki vasút átadásának, illetve üzembe helyezésének időpontja is, hiszen a zombori vasútvalon Bajmokon is áthaladt. A

vasútvalon, az utasforgalom és áruszállítás szempontjából meglehetősen fontos volt a bajmokiak, valamint a környékbeli települések lakosai számára is. Ennélfogva Bajmok szinte egy kisebb közlekedési csomóponttá alakult, hiszen ide gravitált Pacsér, Moravica, Györgyén meg a környező tanyavilág is. A vasútnak az áruszállításban, de különösen a jószág szállításban volt nagy jelentősége, ugyanis a felvásárolt jószágot innen szállították a nagyvárosokba, Zágrábba Ljubljanába, Budapestre és máshova. Az utasforgalom szempontjából is jelentős volt az állomás, mert a bajmokiakat és a környékbelieket eljuttathatta minden vasútvallal összekötött nagyvárosba. A környékbeliek tehát szükség szerint ezt a vasútállomást használták.

A Magyar Állami Vasutak igazgatósága a vasúthálózat későbbi fejlesztése során azt a javaslatot tette a bajmoki Képviselő Testületnek, hogy nyissanak egy leágazást Pacsér, Moravica és Cservenka irányába. A honatyák elfogadták volna a MÁV indítványát, de a földtulajdonosok, akiknek a földjén áthaladt volna az új vasútvalon, hallani sem akartak a dolgról. Személyes érdekeik ellenében figyelmen kívül hagyták a település és környéke gazdasági érdekeit, hiszen a cservenkai elágazás jövedelmet hozott volna a községnek és a polgároknak is. Az elágazást később Szabadkán építették meg, mégpedig a Györgyén, Pacsér, Moravica, Cservenka vonalon. Ennélfogva Bajmok elvesztette addigi jó gazdasági háttérét, Györgyént, Pacsért és Moravicát is.

A Bajmokon áthaladó vasútvallal kapcsolatban ránk maradt néhány anekdota. Az egyik szerint, amikor a helybeli lakosok meglátták a mozdonyból és személyvagonokból álló szerelvényt, így kiáltottak fel: „Peć vuče šifonjere!”, illetve „a kályha vontatja a szekrényeket (sifonérok)”. A másik anekdota pedig arról tanúskodik, hogy vasút környékén lakó polgárok és a tanyasiak a jószágot, sertéseket, teheneket, birkákat valamint a baromfit szabadon legeltették a vasút megépítése előtt. Miután azonban megjelent az első vonat – féltve a jószágot, különösen a sertéseket meg a teheneket – fához vagy oszlophoz kötötték abbéli félelmükben, hogy a vonatszerelvény elgázolhatta volna őket.

1869-ben községi könyvtár alakult a településen. Tíz évvel később, 1879-ben Pučka čitaonica, illetve Népkönyvtár néven külön könyvtár létesült a helyi bunyevácok részére. A bunyevác könyvtár megalakítása a bunyevác nemzeti jogokért harcoló Tadija Bešlić nagybirtokosnak köszönhető.

A község újabb kataszteri felmérése 1853 és 1864 között, a legelő elkülönítése során történt. Ez azért volt jelentős a bajmokiak részére, mert a legelők elkülönítésekor az uradalmi földekhez még 2 987 kataszteri holdat csatoltak. Az uradalmi földek Szabadkához tartoztak, hiszen itt székelt a település kegyura is. Ezzel a gyarapítással az uradalmi föld összesen 5547 kataszteri holdra növekedett. Ezt egy ideig Sári báró bérelte, később azonban 30 holdas parcellákra osztva részletre eladták. Ezek a szerződések is 25 évre szóltak. A részlet régi magyar megfelelője a ráta, innen kapta a Ráta nevet az itteni háttér rész, valamint az első világháború után keletkezett falu is.

1881-ben a falunak 1007 lakóépülete volt és összesen 6661 lakost számlált. Az említett év különös jelentőséggel bír a bajmokiak részére, hiszen a központtól, illetve a községházától meg a templomtól egészen a vasútállomásig kikövezték az utat. A községházától a vasútállomásig 48 gázlámpát állítottak fel az út mentén, így Bajmokon beindult az éjjeli közvilágítás is, amilyennel a kisebb falvak nem dicsekedhettek. Ezt követően a múlt század végén kikövezték a Moravica–Bajmok útvalatát is. Ettől kezdve, amíg Moravica nem kapott vasútvalatát, omnibuszon szállították az utasokat Moravica és a bajmoki vasútállomás között. A környéken tehát az első településeket összekötő kövesút Moravica és Bajmok között volt, Szabadka, Zombor és Bácsalmás irányában csak később készült el.

A század elejétől kezdve lassan négy gőzmalmot is felépítettek, amelyek egészen 1946-ig működtek. 1901-ben megalakult az első bank, valamint felépült a Lichnecker-féle téglagyár is. 1907-ben bővítik a helyi római katolikus Szent Péter és Pál apostolokról elnevezett templomot is, és a bejáratát nyugatra helyezik át. Az iskola 1900-ban hat új tanteremmel bővül, majd 1906-ban új községháza épül.

A szórakozási lehetőségekről sem feledkeztek meg a bajmokiak. A század végén létezett asztaltársaság, kaszinó, népkör és 1894-ben tűzoltó egyesület is alakult. Az első műkedvelő színelőadást a lelkes bajmoki tanítók adták a múlt század végén.

A felsoroltak alapján az 1900-as népszámlálás szerint 7 588 lakosú Bajmoknak a múlt század vége felé megvolt mindene, amire csak szüksége lehetett. Így ez az észak-bácskai nagyközség minden bajával és gondjával, fejlődési lehetőségeivel, kialakult gazdaságával és közintézményeivel, összetartó, szorgos kezű lakosai jóvoltából bátran nézhetett szembe a XX. századdal.

Lénárd Máté szabadkai negyvennyolcas raboskodása

KUNKIN Zsuzsanna

Lénárd Máté a múlt század azon nagyjai közé tartozott, akik évtizedekig jelen voltak a város történelmében. Nevéhez számos történelmi, közigazgatási, de főleg negyvennyolcas esemény fűződik. Szabadkán született 1816. szeptember 2-án. Pályafutását városi levéltárnokként kezdte, majd ügyései munkahelyet töltött be. Az 1848-as forradalom kitörése után mint főügyész november 26-án a városi tanácsot arról tudósítja, hogy miként lehetnének alkalmazva Szabadka fegyverművesei és lakatosai a pesti fegyvergyárakban az ország hadi felszerelését gyarapítva. Ugyanekkor ő töltötte be Szabadka főkapitányi tisztét és tagja volt a vészbírósnak is.

A szabadságharcban való részvételéért megtorlásul halálbüntetést róttak ki rá, de az ítéletet 18 évi várfogságra változtatták. Fogságát az aradi kazamatákban és a pesti Újépületben töltötte, mígnem kegyelmet kapott.

Lénárd Máté raboskodásának első állomáshelye az aradi várbörtön volt. Az aradi vár a régi városrész pusztulása után a XVI. század közepén épült. Savoyai Jenő tervei szerint erősítették meg 1698 és 1701 között. Többszöri újjáépítés után fontos történelmi szerepet játszott a vidék életében. Az 1849-es hadjáratok idején Damjanich tábornok vette birtokba és parancsnoksága alatt az év júliusától a honvédség felszerelésének főraktára lett. Augusztus 2-án a magyar kormány ide tette át székhelyét, de csak rövid időre, mert a temesvári csata után lemondásra kényszerült. Ezután következett a világosi fegyverletétel. Damjanich és 3800 főből álló várőrsége két század orosz huszár előtt augusztus 17-én tette le a fegyvert. Így került a vár az oroszok, majd Haynau kezébe. Az erődítmény kazamatáiban raboskodott ezután számos hazafi, az aradi tizenhárom vértanú és többek között Lénárd Máté is, akit e számunk háttalján a felső képen látunk Kovács Ernő festményén (balról a második a felső sorban).¹ Megjegyezzük, hogy ugyanitt raboskodott Szkenderovics János is, Szabadka város tanácsosa, vészbíróági tag; az alsó képen (jobbról a harmadik a középső sorban). A vajdaságiak közül még Bogdano-

vich Vilibald párdányi származású negyvennyolcas is.

Lénárd Máté raboskodásának második állomáshelye a pesti Újépület volt, németül a hírhedt Neugebäude. A börtön Pest V. kerületében állt a mai Szabadság Tér helyén. II. József építtette 1786-ban. Az épületegyüttes több pavilonnal szegélyezett kaszánya volt, tágas udvarokkal, melyek a szolgálatban lévő katonák gyakorlóterületül szolgáltak. Apterülete az akkori mértékegységek szerint 10000 négyzetöl, mai egységre átszámolva 33,445 m² volt. A szabadságharc leverése után börtönként használták. Az Újépületben, de főleg mögötte, a falakon kívül, a valamikori piac felé néző téglafal tövében számos halálbüntetést hajtottak végre. Itt volt az a vesztőhely, ahol Haynau altábornagy az osztrák hadsereg fővezérért, gr. Batthyány Lajos miniszterelnököt elrettentő példaként 1849. október 6-án kivégeztette, ugyanazon a napon, amikor az aradi sáncoknál a tizenhárom vértanú meghalt.

Lénárd Máté szabadulása után szülővárosa szolgálatába állt. 1867. május 7-étől 1871. szeptember 11-éig Szabadka polgármestere volt. Mandátuma idején az iskolahálózat rohamos fejlődésnek indult. A városban és környékén, de főleg a tanyákon jelentősen szaporodtak a népiskolák. Lénárd kiegyezési politikus volt, a Deákkör tagja. A párt szabadkai szervezete 1871 végén alakult meg dr. Zomborcsévecz Vin-
ce elnökletével. Még ez év őszén Lénárd

Lénárd Máté

Mátét főispánnak nevezték ki. A Monarchia területén a főispán volt a vármegye és a törvényhatósággal bíró városok közigazgatásának állami ellenőre. Ez a tisztség az 1870. évi 42. törvénycikkkel kapott létjogosultságot. Ő volt Szabadka első főispánja. Megválasztása 1871. augusztus 6-án történt a városi közgyűlésen Zomborcsévecz Ferenc, a család ismertebb politikusának előterjesztése alapján.² Kinevezése szeptember 3-ától szólt, székfoglalóját pedig Szabadkán tartotta meg szeptember 14-én. Lénárd Máté egyben Zombor és Újvidék főispánja is volt. Tisztségéről öt év után, 1876-ban mondott le. 1895-ben halt meg.

1. Kacziány Géza: Magyar vértanúk könyve, Budapest, Vass József, 1905.
2. Szabadka igazságtörténetéből 1428-1918., Szabadka, Pannon Press, 1996.

A Neugebäude

Magyar László szerk.:

Szabadka igazgatástörténetéből 1428-1918

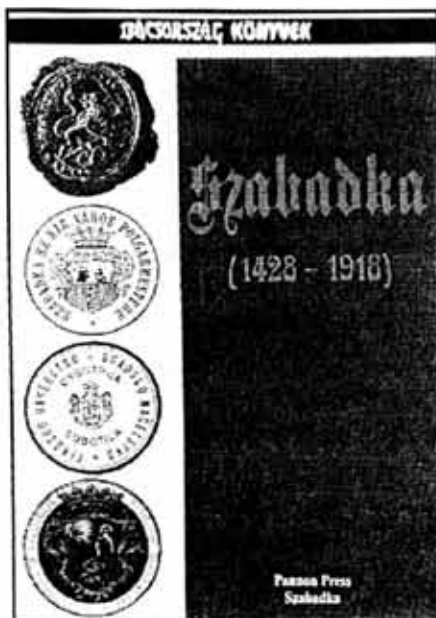
Szabadka, 1996. 155 l.

KŐHEGYI Mihály

Amióta a Vajdaság területe a Jugoszláv államhoz tartozik, kevés magyar, vagy magyar jellegű város dicsekedhet azzal, hogy történetét megírták és kiadták. Szabadka közigazgatás-története azonban – Magyar László szabadkai levéltáros ügybuzgalmának köszönhetően – ezek közé tartozik. Széleskörű ismeretségének köszönhetően sikerült megnyernie magyar történészeket szerzőtársnak, s az ő segítségükkel, közreműködésükkel született meg az előttünk fekvő kötet. Bár tárgya főleg közigazgatás-történet, de nem kerülhették meg a szerzők, hogy ne ejtsenek szót egyháztörténeti kérdésekről, hiszen az egyház a gyászos mohácsi eseményekig társadalomformáló erőként volt jelen magyar városainkban.

Az államszervezés munkáját Géza nagyfejedelem alapozta meg és Szent István vitte végbe. Magának az államnak a kiépítése összekapcsolódott az egyház-szervezet felállításával. A feudális államparátus kiépítésének bemutatása nem feladata a kötetnek – mondja a fejezet szerzője, Blazovich László –, azonban az állam és egyház területi szervei közül a megyék, pontosabban Bodrog megye és a bácskalocsai érsekség kialakulásáról szót kellett ejtenie, ugyanis a megyei és a püspökségi hovatartozás adta meg a kor települései és azok lakói számára az egyházi és közigazgatási kereteket.

Ismeretes, hogy a Duna-Tisza déli részét a Szent István által alapított tíz püspökség közül a kalocsai, később bács-kalocsainak mondott dioecesis foglalta magába. Az érsekség megszervezése körül számos megoldatlan kérdés merül fel még ma is. Miért lett érsekség a kalocsai, amikor a korai időkben egy országon belül általában csak egy érsekség szokott lenni? Egyes vélemények szerint Szent István térítő érsekséget hozott létre Kalocsán, mégpedig a fekete magyarok számára, míg a fehér magyarok számára az esztergomi. A két ország – Alba Ungria és Ungria Nigra – emlékéit éppen a két érsekség léte őrzi az utókor számára. A két felfogás közül az utóbbi változat látszik elfogadhatónak – további adatok felbukkanásáig.

Nem egyértelmű a dioecesis alapításának ideje sem. Kristó Gyula úgy foglal állást, hogy feltehetően 1009-ben és nem korábban szervezték a kalocsai egyházmegyét, amikor az egrit és a pécsit is.

Ugyancsak több feltételezés született az érsekség székhelyét illetően is. A XI. században csak kalocsait, a XII. században bácsi érseket említenek az oklevelek, majd ismét kalocsai érsekek fordulnak elő. Ugyanakkor azonban a bácsi és kalocsai egyházmegyéről és káptalanról külön, egymástól függetlenül szólnak. 1266-ban a pápa egyesítette a bácsi és kalocsai egyházat, az érseket pedig kalocsai és bácsi érseknek nevezte. A két egyház és egyházmegye viszonyának kérdésében több nézet alakult ki. Városov Gyula és az ő álláspontját elfogadó Kristó Gyula szerint Szent István érsekséget alapított Kalocsán, melyet Szent László Bácsra helyezett a Szeremség elfoglalásával vagy a váci püspökség alapításával kapcsolatban. A szeremségi püspökség megalapításával azonban az érsekség központját felesleges volt Bácsra tartani és az visszakerült Kalocsára. Végeredményben sohasem volt két egyházmegye, hiszen a „kettőnek” ugyanaz, Szent Pál volt a patrónusa. Viszont az érsekséghez két káptalan tarto-

zott, a bácsi és a kalocsai az egész középkoron át, melyek egyenlő joggal bírtak. Az érsek megválasztásához mindkettő egyetértésére volt szükség. Miután az érsekség székhelyét ismét Kalocsára helyezték, a bácsi káptalan létével tovább őrizte az érsekség időleges, bácsi székhelyét.

Van egy másik nézet is, amelyet Györfly György fejtett ki. E szerint a kalocsai érsekséget Szent István alapította, és miután a Szeremséget a magyarok elfoglalták (1072) a sirmiumi görög püspökséget áttelepítették Bácsra. Véleményét a bizánci Kinnamos és a török Idrisi igen kései feljegyzéseire alapozta. Feltételezését általában nem fogadják el a történészek.

A püspökségek főesperességekre tagolódtak. Jellemző, de nem kizárólagos vonása az állam- és egyházszervezésnek, hogy egy-egy főesperesség egybeesik valamely megye területével. A kalocsai főesperesség két káptalanhoz tartozott és ezek Bács és Bodrog megye területével estek össze. Csak Szabadka környékén nyúlt át Csongrád, Kalocsa körül pedig Fejér megye területe a főesperességek körzetébe. 1234-ben a bodrogi főesperességet szegénysége miatt az ugyancsak Bodrog megyében lévő hájszentlőrinci káptalannal egyesítették.

Erőssége a tanulmánynak, hogy a régészeti ásatások eredményeit is bevonja bizonyítási anyagába. A nemrég elhunyt Szekeres László feltáró munkájából tudjuk, hogy a Szabadka központját jelentő ferences templomtól kiinduló öt kilométeres sugarú körben nyolc település helyezkedett el az Árpád-korban és a középkorban, melyek közül háromnak volt temploma. Nyolcadikként a mai Szabadka területén fekvő Kert vehetjük hozzá, itt ugyanis 1877-ben, majd 1981-ben XI. századból származó leleteket tártak fel. Maga a helynév egyik lörszünk nevét őrzi és bizonyosan X–XI. századi. Ez megegyezik a Mak-say Ferenc és Szabó István felvázolta képpel, amely szerint a települések 3–4 km-re helyezkedtek el egymástól, mindössze 5–10 házból állottak, laza szerkezetűek voltak, a házak körül hatalmas, az állatok tartására szolgáló terület volt. Lakóinak létszáma 10 és 50 között mozgott. Magyarán, az aprófalvas települések sokasága jellemezte a település-hálózatot. A X–XIII. század régészeti emlékeit elsősorban a feltárt templomok és sírok jelentik a gyakorlatban.

A város középkori életét ugyancsak Blazovich László eleveníti fel. Bennünket

közelebről az az 1429-ben keletkezett oklevél érdekel, amelyben Váradi Péter kalocsai érsek arról értesítette Lukács szabadkai plébánost, hogy az interdictumot a szentségek kiszolgáltatásának átmeneti megvonását, amellyel a rájuk kirótt és kötelezően fizetendő egyházi tized megtagadása miatt sújtotta a parókiájához tartozókat, felfüggeszti és megpróbál egyezkedni a földesúrral, Pongrácz Mátyással. Ha azonban ez Szent György-napig nem sikerülne, úgy ismétellen érvénybe lép az interdictum. Mivel a középkori ember a keresztény egyház által hirdetett eszmék jegyében és a nekik megfelelő normák szerint élt, nagy csapást jelentett a hívők számára a vallásgyakorlat lehetőségeinek felfüggesztése. Bár az oklevél csak igen későn (1429) szól plébánosról és egyúttal templomos helyről, nem kételkedhetünk abban, hogy Szabadkának jóval korábban is volt temploma. Ezt igazolják a Baja környéki ásatások is, melyek során azt tapasztaltuk, hogy csak 100–200 évvel később van nyoma annak, hogy az illető hely templomos volt, viszont a leletek (sírok) egyértelműen a templomok korábbi létét igazolják.

Magyar László a városigazgatóságról szóló fejezetet írta. Meglepetéssel olvastuk azt az adatot, hogy a bajai kapitány és élelmezési tiszt oly rosszul bánt az 1500 katolikus rácokból álló csapattal, hogy közülük hatszázán eltávoztak. Már régóta valljuk, hogy a katolikus rácok kifejezés mögött Észak-Bácska bunyevácái húzódnak meg. Most bizonyosságot is kaptunk erre. A török elől menekülő bunyevácok a Budát felszabadító harcok során kerültek a bécsi haditanács rendelkezésére Baja és Szabadka palánkjába, s csak egy nemzedékkel később, a Rákóczi-szabadságharc elűlése után szivárogtak a néptelenül álló falvakba. Lelki gondozásukat még évtizedekig a bajai és szabadkai, velük együtt menekült ferencesek látták el. (A folyamatot érdemes lenne egyháztörténelmi szempontból tüzetesen megvizsgálni és feldolgozni.)

A város fejlődésében mérföldkövet jelentett Mária Terézia kiváltságlevele (1743), amellyel a várost Szent Mária néven szabadalmazott kamarai mezővárosi rangra emelte. Ezzel megszűnt a katonai kormányzás, létrejött a polgári helyhatóság mely egy bíróból és 12 tanácsnokból állott, melynek tagjai csak katolikusok lehettek. Szabad királyi várossá 1779-ben vált, ismét Mária Terézia kegyelméből. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy saját címerét és pecsétjét használhatta, valamint lelkészét is szabadon választhatta.

Öszinte örömkre szolgál, hogy Szabadka város jelenlegi polgármestere erkölcsileg és anyagilag lehetővé tette a kötet megjelentetését. Hiszünk, hogy adatai az egyetemes magyar történelem számára is hasznos forrásul szolgálnak.

Rövid munkaterv a délmagyarországi középkori kereskedelem és kereskedőhelyek kutatásának megvalósítására

SZEKERES László

A népvándorlás korában lezajlott események teljesen megbénították azt a gazdasági rendszert, amely a római impérium hatására az időszámításunk első négy évszázadában a Kárpát-medencében kialakult. A visszaesés, az új utak keresése itt nálunk körülbelül hat évszázadig tartott.

A magyar királyság megalakításával kezdődött el az a folyamat, amely az új, haladőbb feudális rendszer bevezetését és megszilárdítását eredményezte. Ennek a történelmi korszaknak legfontosabb kísérő jelenségei felénk a település és falurendszer kialakulása, a mezőgazdasági termelés és állattenyésztés fellendülése volt, minek következményeként megnövekedett a közbiztonság, a jólét, és egy addig példa nélkül álló népszaporodás következett be. (A XV. században Bácskában majdnem minden 67 kilométer távolságban volt egy település.)

A középkori lakosság túlnyomó többsége falvakban élt, gazdasági és lételem alapja pedig a mezőgazdaság, az állattenyésztés valamint a halászat volt. Ennek a letelepedett lakosságnak voltak olyan igényei is, amelyeket csak kereskedelem, kereskedők útján elégíthettek ki: vasszerszámok és eszközök, ékszerek, piperecikkek, só, faanyag a nagyobb építkezésekhez, némely esetben még épületkő is (Aracs, Titel, Bodrogmonostor, stb.). Ezeket az árukat az itteni lakosság termékefeleslegének áruba bocsátásával fizette ki. (Egy külön kérdés lehetne a gazdasági egyensúly problémája.) A kereskedelem és a közlekedés tehát fontos tényező volt, aminek egyik függvénye, és egyben a meghatározója is az utak voltak. (A másik érdekes kutatási téma.)

A középkorból, az ismert okoknál fogva elenyészően kevés okiratunk maradt, úgyhogy a kereskedelem rekonstruálásához kevés kiindulópontunk van. Tudjuk, hogy fontos gazdasági központok voltak Bács, Bodrog, Titel, Mitrovica vagy Szaávaszentdemeter, Kevevára, stb., a gazdag monostorokkal egyetemben: Oroszlámos, Aracs, Kő, Dombó, Bélakút, Bács, Bodrogmonostor, stb. Ezeknek a szerepe azonban ma még nincs kielégítő módon feldolgozva, kikutatva.

Okiratok hiányában a kereskedelem szálait mégis meg lehet fogni, mégpedig a múzeumainkban fekvő hatalmas régészeti anyagon keresztül, annak feldolgozása révén. Ezrével fekszenek a régészeti raktárakban a raktárletelekből és sírokból származó fémtárgyak: szerszámok, fegyverek, ékszerek és egyéb tárgyak, amelyek kizárólag kereskedelem útján kerülhettek az ércekben gazdag területekről a síkságra. Ezeknek a tárgyaknak a szintetikus feldolgozása rést nyitna a számunkra eddig homályosan ismert területek felé.

A régészeti anyagot először is katalogizálni kellene, és utána össze kellene vetni az okiratok nyújtotta információkkal.

A fémek spektrálanalitikai feldolgozása következne, ami által ki lehetne mutatni a nyersanyag-forrásokat.

Végül nyomon kellene követni az egyes termékek diszperzióját a spektrálanalitikai eredmények igénybevételével és az okiratokban meghatározott kereskedelmi központok behelyettesítése útján (vásárok és vásáros helyek).

Ilyen irányú összefoglalás, Vajdaság területét tartva szem előtt, még nem készült. Kísérletek sem történtek ennek a problémának még a lefektetésére sem. Ebből kifolyólag csak az idevágó külföldi irodalomra és a ránk vonatkozó okiratokra lehetne támaszkodni.

A kutatás szempontjából számításba jövő múzeumok a következők: Szabadka, Zenta, Kikinda, Zrenjanin, Pančevo, Versec, Sr. Mitrovica, Zombor, valamint Újvidéken a Vajdasági Múzeum és a Városi Múzeum.

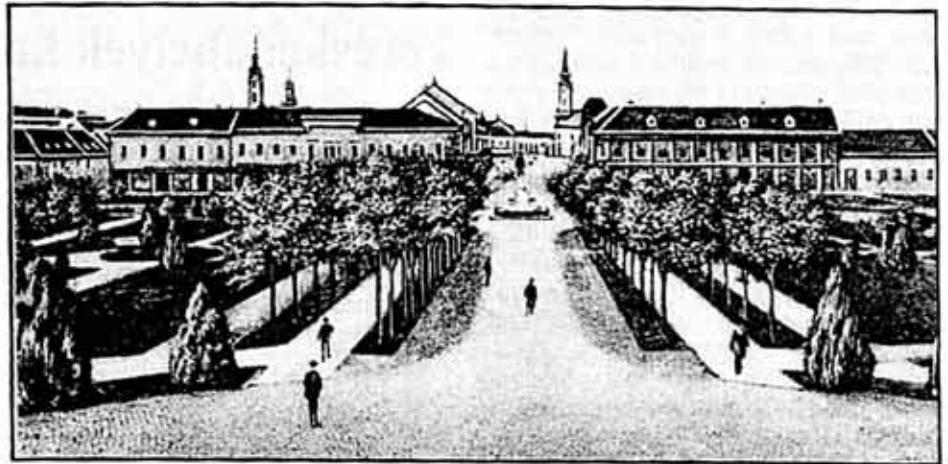
A szükséges kutatási idő – öt évet véve alapul – évente 50 munkanap. Ebből 20–20-at a Szabadkán kívüli múzeumokban töltenék.

Dátumok és események Zombor történetéből

KUNKIN Zsuzsanna

A város nevét a történészek azokból a XIV. századi oklevelekből származtatják, amelyekben a Czobor család Szent-Mihály helység körüli birtokairól van szó. A települést az okiratok 1579-ig Czobor Szent Mihályként említik, majd a török hódoltság idején Czobor, Zobor, Zonbor, Zombor neveket vesz fel. Ekkor a Duna-Tisza között hat katonai kerület képezte, benne Szeged, Baja, Szabadka, Zombor, Bács és Tittel székhelyekkel. Zombor, mint az egyik török nahije székhelye fontos erősség volt. A várat 1543-ban ötven janicsár őrizte. Buda bevétele (1686) után a déli végek is sorra felszabadultak a török uralom alól. Zombort a törökök 1687. szeptember 12-én harc nélkül hagyták el. Ezután a határőrvidékhez tartozó város katonai sánc lett, de a királyi kincstár és Bács vármegyének polgári hatósága alá tartozott.

Mária Terézia idejében az 1741-es országgyűlés megszünteti a bánáti és a bácskai katonai határőrvidékeket. A zombori katonai sánc 1745-ben beolvad a vármegyébe és ettől kezdve mint mezőváros szerepel Bács megyében. 1747 tavaszán Zombor 150 000 forintért elnyerte a szabad királyi város címet, de törvényesen csak az 1752-es országgyűlésen iktatták be. Ezek után megkezdődött Zombor küzdelme a vármegye székhelyéért. Bodrog vármegye az 1730-as évek körül Bács vármegyébe olvadt, de csak az 1802-ben hozott törvénycikk értelmében lett Bács-Bodrog vármegye. A vármegyegyűléseket felváltva, főleg Bácsban és Baján tartották.

Közben Zombor rohamos fejlődésnek indult. Még a XVIII. század második felében megszületett a gondolat, hogy a várost megteszik székhelynek. Az építendő vármegyeház számára 1753-ban területet vásároltak a várostól. 1776-tól gróf Hadik András (1710–1790), a híres hadvezér lett a vármegye főispánja. Zombor nem csak a megyének, hanem egyidejűleg a kincstári jószágigazgatóságnak és a telepítési hivatalnak is a székhelyévé vált. Ekkor történik a törökök által elpusztított Bácska nagyarányú betelepítése. Zombornak 1785-ben 13 360 lakosa volt. A századfordulóra esik a Ferenc-csatorna kiépítése, amely nyolc év alatt készült el, 1802-ben adták át a forgalomnak. Ugyanebben az évben kezdték építeni a vármegyeházát. Az építkezés hét évig tartott, új alakját 1882-ben vette fel.

A múlt század első felében alakultak Zomborban az olvasókörök és a kaszinók. Itt tárgyalták meg a politikai és történelmi ese-

ményeket, évtizedekig innen irányították a város társadalmi életét.

Schweidel József, a magyar szabadságharc egyetlen bácskai tábornokmártíra – akit az aradi tizenhármak között végeztek ki – zombori születésű volt. Zombort a kiegészítés idején a Borovszky-féle Bács-Bodrog vármegye c. monográfia így jellemzi: „...az alkotmányos élet teljesen helyreállott. Ez időtől fogva Zombor szab. kir. város, mint hazánk egyik legnagyobb és leggazdagabb vármegyéjének székvárosa, lassan bár, de egyenletes léptekkel indult meg és halad minden irányban a polgárosodás terén.”

A város legújabb kori történelmébe természetesen beletartozik Csihás Benő, a Körutat celtiszekkel beültető néhai polgármester, a két világháború és az azok utáni időszak, amely a vajdasági irodalomnak Herczeg Jánost, az európai festészetnek pedig Milan Konjovićot adta.

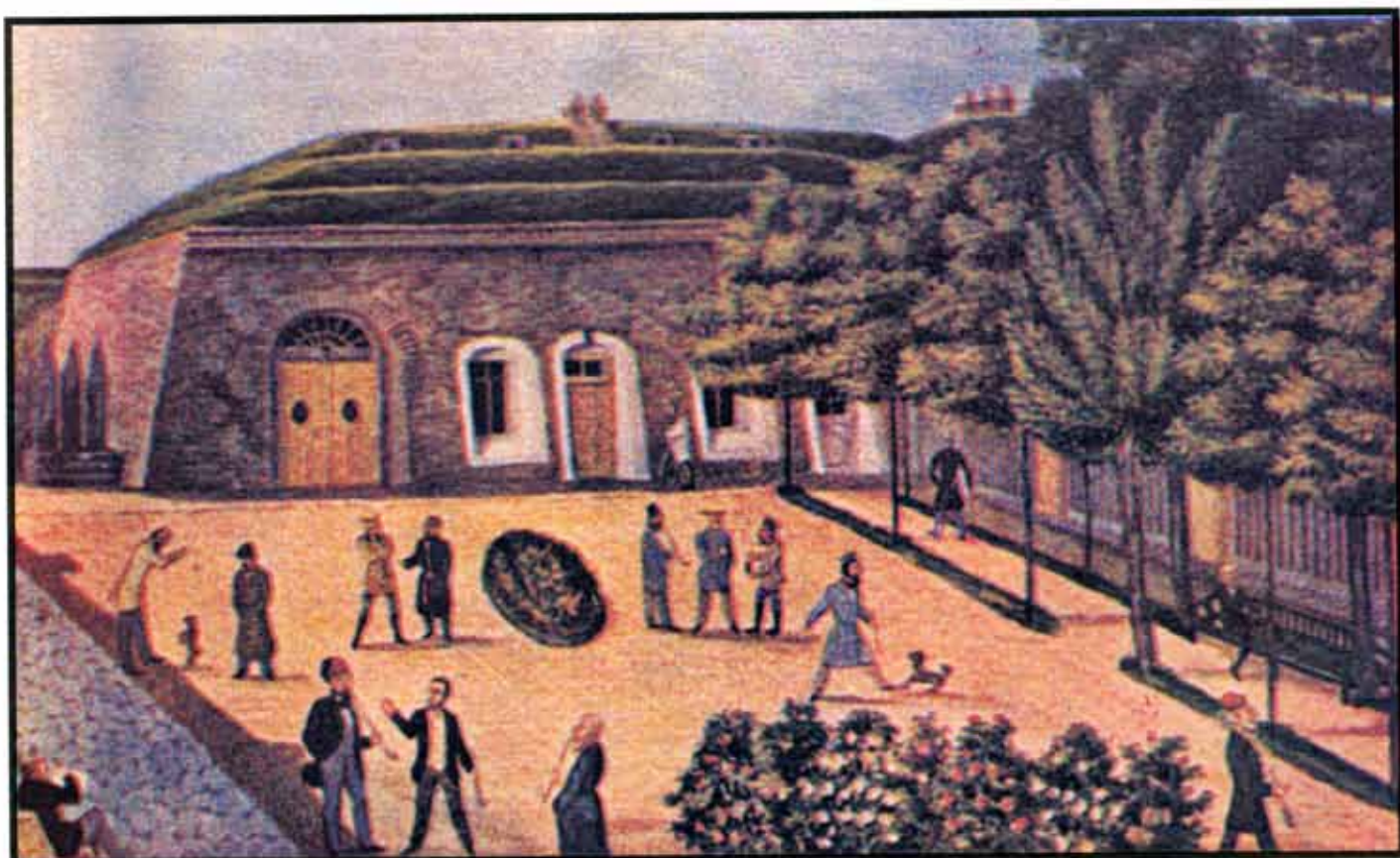

BÁCSORSZÁG Vajdasági honismereti szemle • 1999/11-12 • NOVEMBER-DECEMBER • Alapította Dr. Csillag Károly (1862-?), Szabadka, 1904 • Új alapító: Népkör Magyar Művelődési Központ, 24000 Szabadka, Žarko Zrenjanin u. 11. • Felelős kiadó: Grafoprodukt Kft. 24000 Szabadka, Tolsztoj u. 9., tel./fax: 024/555-032 • Igazgató: Özvegy Károly • Szerkeszti a szerkesztőbizottság, tagjai: Hovány Lajos, Kunkin Zsuzsanna, Lalia Gábor, Lippai Livia (olvasó-szerkesztő, lektor) Horváth József, Papp Árpád, Ricz Péter, Tolnai Ottó, Szabó József, Vékony László • Fő- és felelős szerkesztő: RICZ Péter • Szerkesztőség- és levélcím: Bácsország, 24000 Szabadka, Lazar Nešić tér 1/VII. 85., tel.: 024/555-333, 282-es mellék, fax: 26-819; ügyfélfogadás mindennap (hétfőtől péntekig) 9-től 11 óráig • Műszaki szerkesztés és számítógépes tördelés: SLOGAN, 24000 Szabadka, Dušan cár u. 4., tel./fax: 024/556-958 • Nyomda: Grafoprodukt, 24000 Szabadka, Tolsztoj u. 9., tel./fax: 024/555-032 • Igazgató: Özvegy Károly

E számunk az Illyés Közalapítvány támogatásával jelent meg.

1. - Zombor: Vármegye
 2. - A zombori Erzsébet-liget
 3. - A zombori Hungária-fürdő
 4. - 5. - A Miasszonyunkról nevezett isklanének zombori intézetei

AZ ARADI VÁRBÖRTÖN UDVARA

